

Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

UDK 32:330.1 + 321.74(497.1): 330.342.1
(497.1) + 316.323.72(497.1)*Osvrt na raspravu o razvojnim perspektivama jugoslavenskog društva
Krizna, blokade i perspektive*

Globus, Zagreb 1986.

Blokada razvoja jugoslavenskog društva, uobičajeno nazivana krizom, od početka osamdesetih godina je u središtu pažnje društvenih znanosti. Posvećeno joj je na desetke knjiga tematskih brojeva u znanstvenoj periodici „okruglih stolova“ i savjetovanja, ali još uvijek nije elaborirana koherentna teorija krize.¹

Takva ocjena ostaje i nakon rasprave o razvojnim perspektivama jugoslavenskog društva, održane u povodu knjige *Krizna, blokade i perspektive* (Globus, Zagreb 1986) u organizaciji Centra za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreba 18. 11. 1986. To nipošto ne znači da knjiga i diskusija u povodu njezina izlaska nisu dale vrijednih rezultata. Dapače, možemo se čak i složiti s tvrdnjom Branka Horvata iznijetom u raspravi, da je to vjerojatno najbolja knjiga o problemima krize koja je do sada objavljena u nas. Isto tako, u toj je diskusiji izrečeno više originalnih postavki, koje poprilično odudaraju od uobičajenog „krizno-teorijskog“ diskursa. Smatramo da su to dovoljni razlozi da javnosti naznačimo neke momente iz rasprave i knjige koja joj je poslužila kao predložak, ukazujući istovremeno na aporije koje trajno prate jugoslavensku „krizološku“ literaturu i znanstvene skupove poput ovog.

I

Već na osnovi naslova knjige grupe autora – *Krizna, blokade i perspektive* moglo se naslutiti da ni ovaj put nećemo dobiti adekvatnu teoriju krize jugoslavenskog društva. Da je kojim slučajem naslov glasilo – *Blokade, kriza i perspektive*,

1 Kao primjere sistematskih i koherentnih teorija krize navodimo: M. Itoh, *Value and Crisis*, Monthly Review Press, New York/London 1980, posebno str. 93–165. (marksističke teorije krize); J. Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb 1982.

mogli bismo gajiti nadu da će se zbiti suprotno. Namjerno smo odmah na početku zaoštrili tezu, jer bode u oči činjenica da se u knjizi, uz nekoliko izuzetaka, o krizi govori tako neprecizno i neobavezno da to čitaoca naprosto zbunjuje.²

Naime, pod pojmom krize se u suvremenoj epohi (epohi kapitalskog načina proizvodnje) može misliti samo to da razvoj nekog društva teče *proturječno*, čime se implicira *procesualnost* tog pojma. Pri tome se kriza dvostruko određuje kao *zaoštavanje proturječnosti* – raskid s tradicionalnim strukturama, te kao *restrukturiranje proturječnosti* – stvaranje pretpostavki za novi ekspanziju pomoću redimenzioniranja hipertrofiranih proturječnosti. Time „njena manifestacija nije ugrožavanje opstanka nego – što je paradok – obezbjeđivanje opstanka“.³ Ovakvo određenje je zapravo samo parafraza poznatog Marxovog stava: „Krizne su uvek samo momentana nasilna rešenja postojećih protivrečenosti, silovite erupcije koje za momenat ponovo uspostavljaju poremećenu ravnotežu.“⁴

Ukoliko prihvatimo ovakvo određenje krize, nije teško uočiti da se njime u jugoslavenskom društvu ništa ne može objasniti. Jer, u njemu nema *procesualnosti* kao bitnog određenja krize, u njemu se ne može vidjeti zaoštavanje proturječnosti koje ide ka njihovom restrukturiranju i uspostavljanju nove stabilnosti. Uzrok takvu starnju je u *blokadi*⁵ – jugoslavensko društvo je zablokirano. Pretpostavka „kriznosti“ društva je njegovo *deblokiranje*, što je u osnovi istoznačno s

2 Određenja pojma krize čine se samorazumljiva, općepoznata, znana na razini svakodnevnog diskursa. Navodimo nekoliko karakterističnih mjesta: „Takva je praksa urodila ekonomskom krizom, što je dovoljno analizirano i javnost to zna“ (str. 49); „Danas, uoči krize, moramo se upitati kakvi su nam izgledi“ (str. 69); „Jugoslavenska je privreda već neko vrijeme u krizi“ (str. 186).

3 E. Altvater, „Kapitalizam u krizi oblika“, *Marksizam u svetu* 5-6/1984, str. 10.

4 K. Marx, *Kapital* III, MED, tom 23. Prosveta, Beograd 1974, str. 210.

5 Sličnu tezu je nedavno postavio i Marijan Korošić: „Da li se radi o krizi ili paralizi sistema, zapitao se u jednom trenutku Marijan Korošić. Jer, izvorno, starogrčki kriza označava odluku, a u nas ni 6–7 godina od početka krize nema nikakve odluke ni o najbitnijim stvarima.“ *Ekonomika politika*, 15. 12. 1986, str. 16.

anim što urednici knjige razumijevaju pod zahtjevom za uvođenjem integralnog tržišta (tržišta robe, kapitala i radne snage). To drugim riječima znači, kao što je u raspravi ispravno naglasio Ivan Prpić, da je deblokada moguća jedino liberalizacijom ekonomskih odnosa i istovremenim konstituiranjem centralne države koja će garantirati opće uvjete reprodukcije.

Međutim, to je nemoguće ostvariti na postojećem obliku društvenog vlasništva, zasnovanom na nevlasničko-pravnoj koncepciji. To je ujedno i prigovor autorima knjige i sudionicima rasprave što su iz svojih razmatranja posve izostavili problematiku vlasništva. Jer, bez tematiziranja fenomena vlasništva nije moguće valjano razumjeti razloge nefunkcioniranja integralnog tržišta, što je po mišljenju većine diskutirana naznačeno kao osnovni preduvjet izlaska iz „krisne situacije”. Zato ćemo najprije ukazati na teorijsko ishodište postojećeg modela društvenog vlasništva, čime će postati jasniji razlozi njegova ograničavanja robne proizvodnje. Zatim ćemo razmotriti njegove glavne nedostatke, da bismo na kraju naznačili nužnost rehabilitacije različitih vlasničkih oblika, što je istoznačno sa zahtjevom za uspostavljanjem mješovite privrede.

Rodno mjesto modela društvenog vlasništva inauguriranog Ustavom iz 1974. godine leži u posvećenjem nerazumijevanju Marxove kritike političke ekonomije, a posebno relacije: robna proizvodnja – privatno vlasništvo. Odatle će proizići normativističko shvaćanje društvenog vlasništva kao *starija* (pravno proklamiranog), za razliku od Marxovog, gdje je ono uvijek određeno kao *proces* (na osnovi djelovanja samoprevladavajućih tendencija kapitala). Osnovna zabluda normativističkog stajališta (dominantnog u našoj političkoj ekonomiji) ogleda se u nastojanju da se robna proizvodnja prilagodi projiciranim institucionalnim odnosima. Ne uviđajući činjenicu da se „razvijena robna proizvodnja nužno pojavljuje kao način proizvodnje kapitala... naši normativisti kapital svode na puki fenomen kapitalističkog privatnog vlasništva, ne uviđajući da je oboje izraz razvijene robne proizvodnje! Smatraju da razvijena robna proizvodnja može egzistirati i na drugačijem obliku vlasništva – na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju – koje procesiranje robe rasterećuje kapitalskog karaktera. Po njima, proklamirano pravo društvenog vlasništva je dovoljan uvjet da sistem socijalističke robne proizvodnje počiva na spojenosti sredstava za proizvodnju (koja su društvena svojina) i neposrednih proizvođača (a ne na njihovoj razdvojenosti kao u kapitalizmu), te da ni sredstva za proizvodnju ne funkcionišu kao kapital niti se radna snaga pojavljuje kao roba”⁶.

Na osnovi tako postavljenog modela društvenog vlasništva nije moguće izgraditi efikasni pri-

vredni sistem i osigurati autonomnost privrednih organizacija u odnosu na državno-partijski kompleks.

Miroljub Labus vrlo je uvjerljivo ukazao na njegove nedostatke.⁷

Prvo, nevlasnički koncept društvenog vlasništva ne može se praktički realizirati, budući da je vlasništvo bez subjekta prisvajanja *contradictio in adjecto*. U stvarnosti se kao kolektivni nosioci vlasničkih ovlaštenja pojavljuju radnici, čime postaje očito da društveno vlasništvo može biti samo jedan od modernih oblika kolektivnog vlasništva. *Drugo*, „s obzirom na nosioca svojina može biti ili privatna (individualna) ili grupna (kolektivna). Prvo rešenje čisto ne postoji”⁸. No, pravi problem društvenog vlasništva, po mišljenju M. Labusa, ogleda se u određenju njegova sadržaja. Pod tim se razumijeva upravljanje i raspolaganje društvenim sredstvima, koje se mora zasnivati na principu radničkog samoupravljanja i potpunog autonomiji privrednih organizacija, te prisvajanje rezultata rada društvenim sredstvima koje se mora zasnivati na principu nagrađivanja prema radu, čime se zahtijeva čišćenje tržišno realiziranog od neradnih oblika dohoda.

Drugo, društveno vlasništvo ne priznaje sukob pojedinačnih, zajedničkih i općih interesa, što dovodi do niza defekata u investiranju. „Postojeći sistem društvene svojine polazi od načela da radnici koriste, društveno i ekonomski celishodno, stvari u društvenoj svojini u svom pojedinačnom zajedničkom interesu, kao i uopštem društvenom interesu. Takva harmonija interesa je iluzorna, što praksa svakim danom pokazuje.”⁹ Da i se prevladala takva situacija, potrebno je institucionalizirati nosioca općeg društvenog interesa. M. Labus predlaže osnivanje društvenih investicionih fondova, kao određenog oblika eksterne kumulacije iz kojeg bi se financiralo osnivanje ovih organizacija. Time bi se u sistem uveo odgovarajući oblik planiranja koji je neophodan za usklađivanje pojedinačnih i općih interesa. Naime, poslujući u svom pojedinačnom i zajedničkom interesu, radnicima je cilj maksimiranje osobnih dohoda odnosno čistog dohotka po radniku. Taj cilj (maksimiranje dohotka) radne organizacije mogu ostvariti povećanjem cijena, zadržavajući monopolskom položaju ili uslijed nevoljne ponude. U svakom od ta tri slučaja one

6 J. Pandurić, „Uz rasprave o društvenom vlasništvu”, *Nase teme* 10–12/1985, str. 1067.

7 M. Labus, „Društvena svojina – načelne slabosti i pravac promena”, u: I. Maksimović (ur.), *Krisa jugoslovenskog ekonomskog sistema*, SANU, Beograd 1986, str. 167–185.

8 *Isto*, str. 169.

9 *Isto*, str. 170.

nemaju motiv za povećanjem proizvodnje, odnosno zaposlenosti, što su opći interesi društva. Stoga je za ostvarenje privredne ravnoteže neophodno institucionaliziranje mehanizama za ostvarenje općih interesa u vidu društvenih investicijskih fondova. To će omogućiti osnivanje novih organizacija, a to znači povećanje proizvodnje i zaposlenosti. Stoga je M. Labus u pravu kad kaže da „zabluda o identičnosti ovih interesa nije ni mogla drugačije da se ispolji nego u masovnoj nezaposlenosti i hiperinflaciji“.¹⁰

Treće, motiv privređivanja je dohodak, ali u postojećem privrednom sistemu on nema svoj neophodni korelat – rizik, čime se gubi ekonomski smisao poslovanja. Budući da nevladni tip društvenog vlasništva ne priznaje zaposlenima vlasnička ovlaštenja, vlasnički rizik pada na društvo kao cjelinu. Privredne organizacije stoga mogu poslovati s gubicima, što, pak, zahtijeva socijalizaciju gubitaka.

I napokon, institucionalni sistem društvenog vlasništva ne dozvoljava naknadu za poslovanje društvenim sredstvima. No, u stvarnom privređivanju mora postojati cijena za upotrebu društvenih sredstava (amortizacija, kamate na kredite), budući da u protivnom gubi ekonomski smisao. Međutim, bez obzira na to što postoji cijena društvenih sredstava, ona je nerealna. Odatle proizlazi ključni prigovor Miroslava Labusa: „Međutim, kada je cena za upotrebu društvenih sredstava neadekvatno i prenisoko određena, gotovo svaka njihova upotreba postaje 'racionalna' jer daje veće prinose od troškova. To je tipična situacija u jugoslovenskoj privredi i ona je najozbiljniji defekt postojećeg sistema društvene svojine.“¹¹

Već ovih nekoliko zapažanja je, nadamo se, uvjerljivo pokazalo da do deblokade procesa razvoja jugoslovenskog društva ne može doći bez promjene postojećeg vlasničkog sistema. Pravac tih promjena je u ovom času teško odrediti, ali je sigurno da treba napustiti model jednosektorske (čiste) privrede u korist mješovite privrede. Postoje već konkretni modeli organiziranja jedne takve mješovite privrede: Strašimir Popović predlaže trosektorsku organizaciju privrede koja bi se sastojala od privatnog, korporativističkog i nacionaliziranog sektora.¹² Miroslav Labus spominje također trosektorski model – društveni (kolektivni), privatni i mješoviti sektor,¹³ i niz sličnih prijedloga.

Realizaciji takvog projekta, koji je izostao zbog s deblokadom razvoja, stoje na putu brojna ograničenja. Josip Županov u knjizi razlikuje tri nivoa otpora (sistemske blokade, neuspjehi reformskih koalicija, parcijalno uvođenje tržišnih elemenata), dok Jože Mencinger uočava četiri vrste otpora (ekonomski, privredno-sistemska, ideološka, politička). Iako su njihove dijagnoze prilično pesimistične, smatramo da je već i samo dovođenje u pitanje mita o društvenom vlasništvu značajan pomak, kojemu spomenuta knjiga i rasprava povodom nje nisu posvetile adekvatnu pažnju. A upravo je taj problem po našem sudu trebao biti u središtu njihovog kritičkog promišljanja.

II

U teorijskim i političkim raspravama često možemo čuti kako se na ovaj ili onaj način tematizira odnos između ekonomije i politike. U spomenutoj knjizi tvrdi se da država dominira nad društvom, politički sistem nad ekonomskim sistemom, politika nad ekonomijom. Dominacija je operacionalizirana nizom blokada, kako na makrorazini tako i na mikrorazini, i to čini sukob postojeće društvene situacije. Istim kategorijalnim parom operira još nekolicina sudionika rasprave. Tako je za M. Korošića za razumijevanje krize bitan upravo odnos politike i ekonomije. On problem vidi u razdvojenosti politike i ekonomije na razini globalnog društva (razdvojenost je uvjetovana odstupanjem od robne proizvodnje!), dok su na razini poduzeća politika i ekonomija neizdiferencirane. Razrješenje problema on vidi u reinterpretaciji oba pojma, te ukoliko bi se zadovoljili zahtjevi za strogim pravnim redom i poštivanjem zakonitosti, političkom demokratizacijom i liberalizacijom tržišta uz svodenje ekonomske politike samo na ono što je nužno (uravnoteženje alokativnih nedostataka tržišta u odnosu prema javnim dobrima i ispravljanje distributivnih nedostataka tržišta), sfere ekonomije i politike bile bi razlučene na mikrorazini i nestale bi razlučenosti na makrorazini. Sve bi ovo, po M. Korošiću, vodilo istinskom samoupravljanju.

S ovakvim načinom postavljanja problema nije se složio I. Prpić, postavivši tezu da kod nas ima premlađu politiku. Bit nesporazuma je u tome što usprkos sličnom dijagnostičaranju postojećeg poretka do sporazumijevanja među znanstvenicima teško dolazi zbog rabljenja kategorijalnog aparata koji je potpuno nepodoban da izrazi specifičnost i ustrojstvo političkog sistema.¹⁴ Prpić smatra da se ne može govoriti

10 Isto, str. 173.

11 Isto, str. 175.

12 S. Popović, *Ogled o privrednom sistemu Jugoslavije*, Poslovna politika, Beograd 1983.

13 *Ekonomika politika*, 6. oktobar 1986.

14 Sličnu misao možemo naći i u raspravi u povodu *Kritičke analize*, kojom je prilikom I.

o odnosu ekonomije i politike misleći pri tome da su ekonomija i politika identične. O odnosu ekonomije i politike moglo bi se govoriti tek ukoliko bi to bili različiti pojmovi. No, to kod nas nije slučaj. Poredak u kojem te dvije sfere nisu izdiferencirane upravo omogućuje da ekonomijske funkcije budu neposredno političke, a političke funkcije neposredne ekonomijske. Prpić zaključuje da je razlikovanje ekonomije i politike nepodobno za analizu ovog sistema.

Prpić, s pravom, takvu načinu razmišljanja predbacuje to što se uklanjanje blokada u sistemu čini mogućim pomoću liberalizacije tržišta, a da se ne postavlja zahtjev za konstituiranjem centralne, apstraktne, općenite i javne državne vlasti. Iz povijesti je političke teorije poznato da je riječ o historijski konzistentnim procesima. Izostavljanjem jednog od tih zahtjeva došli smo tu gdje jesmo. Naime, decentralizirajući ekonomijske odluke, istovremeno smo decentralizirali instance koje trebaju donositi opće uvjete reprodukcije. (Što naravno ne znači da smo imali centralnu državnu vlast, a da je sada više nemamo. U stvari, državnu vlast kao oblik vlasti nismo nikada ni imali. Imali smo i imamo teorijski argument o odumiranju države i političku mudrovanja o „dobroj“ i „lošoj“ državi.¹⁵)

Prije nego što prijedemo na tumačenje „odnosa“ građanskog društva i države kod nas, osvrnimo se ukratko na pojam „etatizam“, da bismo ustanovili posjeduje li on osim široke političke prihvaćenosti (centralni negativni pojam Kritičke analize) ikakvu teorijsku plauzibilnost. T. Jantol smatra da posjeduje, jer pomoću njega možemo analizirati, kaže on, realne odnose upravljačke moći i karakter regulativne prakse, koja odudara od realnih društvenih procesa i odnosa. Jantol dovodi pojam etatizma u vezu

Prpić istakao da „jugoslavenska politologija nije stvorila vlastiti metodički postupak i vlastiti kategorijalni aparat kojim bi istražila i prikazala ustrojstvo političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, a koji je različit i bolji od metodičkog postupka *Kritičke analize*“. *Marksistička misao* 2/1986, str. 31.

- 15 „Danas u širokom prosjeku raspoloženja rastu i uvjerenja da se rješene naše krize nalazi u dobroj državi“ koja bi donoseći više reda i srednosti otvorila i nove puteve. Pri tome se zaboravlja da u našem razvoju uglavnom nije nedostajalo države, da je ona zaključila udruženi rad ali i generirala najveće promašaje u našem privrednom razvoju. Pored toga nije razvila ni efikasne institucije. I u tome se republike ne razlikuju od savezne države.“ Iz izlaganja D. Dimitrovića političkom aktivu Velike Gorice, preneseno u „Vjesniku“ od 12. 12. 1986.

s pojmom krize i jedan je od rijetkih sudionika rasprave koji je krizu pokušao definirati.

Dok je etatizam nedemokratski utemeljena regulativna praksa, kriza je raskol između takve prakse i realnih društvenih procesa i odnosa. Takva ustaljena praksa više nije kadra rješavati temeljne društvene ciljeve: razvoj proizvodnih snaga i razvoj samoupravnih proizvodnih odnosa sa cjelokupnim kompleksom podružvljenja rada i vlasti i socijalne integracije te oslobođenja radnika i čovjeka.

Nije sporno da etatizam opisuje način vršenja javne vlasti, no I. Prpić upozorava da je taj pojam moguće rabiti samo u onim sistemima gdje postoji odvojenost države i društva. To kod nas nije slučaj. „Vjerujem da bi analiza tog pojma i načina njegove uporabe pokazala da se on rabi kako bi *prikrio* zbilju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, a ne *otkrio* ustrojstvo tog sistema“¹⁶ (istaknuo I. Prpić).

Zahtjevi za pravnom državom nekolicine sudionika rasprave vraćaju nas na problematiku društva i države. Pravna država je izvorno nastala kao ideja liberalnog građanstva. Intencija pravne države je ustoličenje (građanskih) prava, umjesto (feudalnih) privilegija, kao regulatora interpersonalnih odnosa.

Zahtjev za pravnom državom je zahtjev za određenom vrstom reda u zajednici. „Pravni princip reda liberalnog sistema je pravna sloboda, koja se dijeli na slobodu vlasništva, ugovaranja i slobodu privredivanja... Pravna država stoji samo i isključivo u službi osiguranja slobode i vlasništva, koji se predstavljaju kao nepovredive i preddržavne slobode, principijelne i neograničene, samo u iznimnim slučajevima podređene intervenciji države“¹⁷ (istaknuo F. Nojman).

No, da li je zahtjev za pravnom državom dostatan? Povijesno se može dokazati da je građanstvo pomoću pravne države sposobno svim državljanima osigurati samo minimum sloboda i sigurnosti, ne omogućavajući demosu veći utjecaj na formiranje političke volje (da li je to uopće tehnički ostvarivo?) i počesto se zadovoljavajući podjelom vlasti sa prijašnjom vladajućom klasom. Skoro je suvišno spomenuti da se građanska pravna država temelji na socijalnoj i ekonomskoj neslobodi većeg dijela građana koju pravnim slobodama nije moguće nadomjestiti. Otuda potječe raskol između ideje slobode i ideje jednakosti, koji pravna država nije u stanju riješiti a da sebe ne dovede u pitanje, npr. zahtjev pauperiziranih slojeva za ekonomskom i soci-

16 I. Prpić, *isto*, str. 34.

17 F. Nojman, „Pravna država, podjela vlasti i socijalizam“, Treći program Radio-Beograda, zima 1985, str. 341, 342.

jalnom jednakošću zadire u vlasništvo imućnijih slojeva. Ako ostavimo po strani to što se građanska pravna država razvojem ustavne monarhije prema „masovnoj demokraciji“¹⁸ i ekonomskim razvojem od slobodne konkurencije prema „monopolističkom kapitalizmu“ pretvara u interventnu upravnu državu, ispitajmo kako su radnički pokreti došavši na vlast razriješili odnos društva i države?

Zoran Đinđić¹⁹ ispravno postavlja dilemu: da li radnički pokret, otkako je došao na vlast, postaje država, ili je riječ o podruštvljenju države. U postojećim socijalističkim porecima srećemo obje intencije. Zajedničko im je to što ne trpe podvođenost društva i države, odnosno obje vjeruju u „mit o kolektivnoj harmoniji“ (John Keane)²⁰. Prvi put, „realnosocijalistički“ model od mita vodi racionalnom, planskom organizacijom društva (pomoću države kao revolucionarne diktature proletarijata) koje prestaje da se samoreproducira i time mu biva ukinuta svaka procesualnost. Drugi put, „realno-samoupravno-socijalistički“ model, zagovara tezu o neminovnom odumiranju države i vodi ka sveopćem podruštvljavanju. U oba slučaja komunistička partija, kao nosilac apsolutne vlasti u društvu, postavlja sebi zadatak ostvarenje mita o kolektivnoj harmoniji. Nedemokratsko, neoliberalno i predgrađansko konstituiranje vlasti uz predodžbu neantagonističke zajednice ne ostavlja mnogo prostora za konflikte unutar društva, ili im pak oduzima svaku političnost (otud – sintagma: pluralizam samoupravnih interesa, pri čemu se zna tko određuje sadržaj pojma samoupravnog). Otuda i teza²¹ da su svi spontani društveni pokreti u socijalističkim zemljama (uz izuzetke studentskih pokreta šezdeset osme u Jugoslaviji i Poljskoj) bili po svom programu građanski, jer su ti građanski programi još uvijek aktualni za socijalističke zemlje, zbog građanske osnove tih društava. Zar bi bilo potrebno citirati Marxov Predgovor za *Prilog kritici političke ekonomije*?

Ukoliko je točna teza o predgrađanskom konstituiranju vlasti u socijalističkim porecima, tada se zahtjevi za pravnom državom, kako u

knjizi, tako i u raspravi pokazuju nezaobilaznim. Ukoliko bi se željela ubrzati dinamika društva, sprečavana nizom blokada kako na mikrorazini tako i na makrorazini, mora se postaviti zahtjev za postojanjem demokratske i nezavisne sfere javnosti, gdje sredstva masovnog komuniciranja nisu u funkciji oblikovanja javnosti u skladu s prohtjevima političkog aktera, nego u funkciji osvještavanja interesnih segmenata društva i kontrole demokratski izabrane političke vlasti. Neproblemiziranje sfere javnosti, što je Prpić predbacivao autorima zbornika, a i površno doticanje tog problema u raspravi možemo pripisati nedovoljno problematiziranom „odnosu“ društva i države u socijalizmu.

Začuđuje i malen prostor posvećen ulozi SK u razrješavanju krizne problematike u društvu. T. Jantol smatra da i unutar SK postoje blokade, a najočiglednija blokada je u postojanju raskola između birokratiziranog rukovodstva i nemoćne partijske osnove. Deblokiranje SK koje T. Jantol vidi u unutarpartijskoj demokratizaciji, E. Pusić uspoređuje s minihauzenovskom situacijom. Teško da bi moglo biti drugačije.

III

Kakva je priroda postojećeg političkog sistema kada o društvenoj situaciji malo možemo doznati rabeći klasične kategorije političke teorije, kao što su građansko društvo, politička država, demokracija itd.?

I nisu li sociologija, psihologija ili psihoanaliza prikladnije znanstvene discipline za tumačenje geneze, funkcioniranja i budućih nakana političkog sistema? I da li je politički sistem, takav kakav jeste, iscrpio vlastite potencijale stabilnosti ili još uvijek može „usavršavati normativno-institucionalni model“ i političkim kampanjama mobilizirati pučanstvo ove zemlje?²² Na drugoj strani, problematična je ona odlika društvenog bića koja priječi aplikabilnost bilo kojoj varijanti političkog sistema, iskušanoj na ovim prostorima (D. Bilandžić).

To su neka pitanja koja su se ili čula na raspravi ili se svojom složenošću nameću nakon nje.

Dvostruku narav političkog sistema razradio je J. Županov, a preuzeo J. Jerovšek kao centralnu sistemsku blokadu.²³ Političko-institucionalni sistem pokušao je biti koherentna cjelina počivajući na dva posve oprečna organizacijska principa (decentralizacija – demokratski centra-

18 Usprkos tome što se ideja demokracije suprotstavila ideji liberalizma, ni on ne nastoji izbrisati granice između društva i države. Vidi: F. Nojman, *isto*, str. 345.

19 Z. Đinđić, „Krizna političke integracije i fenomen refeudalizovanja“, *Književne novine* 712/1986.

20 John Keane, „Pismo o tome zašto je građansko društvo važno za socijaliste... i ostale“, *Student*, 30. 4. 1986.

21 Z. Puhovski, „Krizna crkavanja“ (intervju), *Ideje* 3-4/1983.

22 Vidi: J. Županov, *Marginalije o društvenoj krizi*, Globus, Zagreb 1983, str. 37-39.

23 J. Jerovšek, V. Rus, J. Županov, *Krizna blokada i perspektive*, Globus, Zagreb 1986, str. 11-13.

lizam), organizacijske strukture (sistem radničkog samoupravljanja i delegatski sistem – lenjinistička partija i država) i vrijednosne orijentacije (demokracija – autoritarizam). Jerovšek dalje smatra da oba segmenta (socijalistička demokracija i diktatura proletarijata, tj. državno-partijski kompleks) određuju ponašanje sudionika u sistemu, „ali da se oni ipak ponašaju u skladu s onim koji u sistemu dominira”. Dvojnost u sistemu, kao i odnos među segmentima, relativno je lako očitati u kadrovskoj politici. Stoga je moralno-politička podobnost i te kako funkcionalan zahtjev sistema.²⁴ I to je, po našem sudu, jedno od ključnih mjesta za razumijevanje postojeće situacije. „Sistem ne stvara ljude, niti njihove osobine i sposobnosti. Sistem samo iskoristava i koristi one sposobnosti, strasti i interese koji su neophodni za njegovo funkcionisanje... Svaka druga osobina i sposobnost, sa stanovišta njegovih potreba, suvišna je ili štetna”²⁵ (istaknuo K. Kosik). A koje to strasti i interese sistem iskoristava za vlastito funkcioniranje? I kako?

Potkraj šezdesetih, a kasnija istraživanja to nisu opovrgla, J. Županov je postavio tezu da je centralna vrijednost naših ljudi, na socijalnom nivou, radikalni egalitarizam.²⁶ Prihvaćajući radikalni egalitarizam (egalitarna alokacija „društvenih nagrada”) kao jednu od centralnih vrednota društva, vladajuća elita je zadobila snažan izbor historijskog legitimiteta, koji će joj osobito dobro doći kada nestane s političke scene nekolicina karizmatičkih lidera. Puk (plebs), a manuelno radništvo posebice, dobiva kakvu-takvu socijalnu sigurnost (toliko potrebnu u siromašnim ruralnim društvima), što ga, uz nisku razinu aspiracija²⁷, čini stabilnom osnovicom moći

vladajuće elite. O povezanosti egalitarnog i autoritarnog sindroma kod radničke klase na raspravi je govorio T. Jantol. Nije li upravo stabilnost ovakve koalicije²⁸ pokazatelj stabilnosti sistema? Nije riječ, naravno, o nekakvoj formalnoj koaliciji, koaliciji direktnih dogovora, ali takva kakva jest – koalicija, po D. Sekuliću, osigurava postojeće odnose socijalno-idejne stabilnosti.

Premda se B. Horvat ne slaže s tezom o stabilnosti sistema, priznaje da naš (i sovjetski) autoritarni sistem generira poslušnost, a ne (ekonomsku) efikasnost. Ako je tako, onda je za takav sistem bitna „količina” poslušnosti nad kojom i pomoću koje vlada. Za takav netržišni sistem moguće je uspostavljanje ravnoteže na nižem stupnju reprodukcije, a da samim tim odnosi moći i vlasti u društvu ne budu previše problematizirani.

Kako sistem uspijeva osigurati dovoljno poslušnosti?

Z. Lerotić tvrdi da je kod nas na djelu poseban tip ideologije koji osigurava socijalizaciju straha u političkoj klasi, intelektualnom životu itd. Sastavni dijelovi takve ideološke matrice su dogma, tradicija i mit. Mit definira kao ekstermalizaciju unutrašnje drame neke grupe, i to putem projiciranja ili agresije ili ideje veličine.

Nije li ipak malo kasno za mitove? Nije, ukoliko se ne želimo odreći integriteta svijesti, piše Z. Gluščević.²⁹ Isto tako, bez iracionalnog, magijskog i mitskog, čovjek ne bi bio u stanju stvarati simbole neophodne za kulturnu integraciju. „Mitovi kao sredstvo eksteriorne identifikacije predstavljaju savremenu fazu mitotvoračkog delovanja ljudske svesti. Identifikacija 'eksteriori' kao psihički mehanizam javlja se u uslovima opšte razlabljenosti svih društvenih, u prvom redu porodičnih veza, pa se identifikacijom tipa eksteriori nadoknađuje nemogućnost ili odsustvo delovanja mita i magijske mašte unutar porodice ili uže socijalne grupe.” Tako, npr., neka pjevačica može postati mit, ali isto tako i pojam liberala ili pojam radničke klase.

Nisu li mitovi kod nas surogat prijašnjim karizmama (karizmi)? Ne kaže li se da je „samoupravljanje – institucija krojena po mjeri antičkih heroja i polubogova, ali ne po mjeri radnika i 'običnog čovjeka’”³⁰.

D. Sekulić ne samo da zagovara ispravnost teze o stabilnosti političkog sistema već dodaje da čitava historija funkcioniranja ovoga sistema

24 „Poslušnost prema gore, disciplinirana prodornost prema dolje i tek na trećem mjestu kompetencija – to je rangovski poredak izbornih kriterija.” R. Bahro, *Alternativa*, Globus, Zagreb 1983, str. 180.

25 K. Kosik, *Dijalektika krize*, Mala edicija ideja, Beograd 1983, str. 14.

26 J. Županov, „Egalitarizam i industrijalizam”, u: J. Obradović (ur.), *Psihologija i sociologija organizacije*, Školska knjiga, Zagreb 1982, str. 233. i 268.

27 Navodimo nekoliko karakterističnih izjava u povodu ankete „Vjesnika” od 13. 12. 1986. – „Kako preživjeti do plaće?” „Još, međutim, nismo osjetili da smo gladni, pa računamo da je još dobro.” „Osobni dohoci su sada eto, nešto viši i bilo bi nekako kad cijene ne bi rasle.” „Zaista se čudim kako prolazi netko tko ima upola manji dohodak nego što je moj i moje supruge (zajedno 125.000 – 140.000, op. a.) a takvi su ipak zadovoljni, jer imaju za kruh.”

28 Vidi intervju J. Županova u *Književnim novinama* od 15. 12. 1984.

29 Z. Gluščević, „Psihološke pretpostavke za savremenu mitologiju i mitomaniju”, *Književne novine*, 717/1986.

30 J. Županov, *Marginalije...*, str. 57.

pokazuje da se ništa neće bitno promijeniti. Smatra, poput Jerovčeka, da čitav ideološki kompleks i politički blok ne može dopustiti nikakav ekonomski racionalan sistem u smislu tržišne ekonomije. Po svoj prilici, čeka nas opet nekakav hibrid-sistem, još nepoznata imena, ali s jednom prepoznatljivom odlikom ranijih ekonomskih sistema: s nemogućnošću funkcioniranja.

V. Rus i B. Horvat smatraju da je sistem iscrpio potencijale svoje stabilnosti. Horvat računa s podizanjem razine svijesti inteligencije, profesionalaca, nezaposlenih itd., a razrješenje vidi u dvopartijskom sistemu, jer smo višepartijski sistem imali prije, imamo ga i sad, pa vidimo da nije funkcionirao niti sada funkcionira. I Šiber se nije složio s Horvatovim nabranjem nosilaca socijalnih promjena, tvrdeći da do socijalnih promjena dolazi tek kada određena društvena grupa koja posjeduje kakve-takve socijalne privilegije te privilegije gubi, npr., kada zaposleni dolaze u situaciju nezaposlenosti. No, teško je pretpostaviti da bi sistem rezao granu na kojoj tako udobno sjedi. Što se tiče druge tvrdnje, nadamo se da će nam B. Horvat podariti barem esej u kojem bi nam pokazao teorijski i ideologijski argument koji bi jednu komunističku partiju koja je četrdesetak godina bila sama na vlasti uvjerio u potrebu ustupanja polovice mjesta u političkoj areni nekoj drugoj partiji (nekomunističkoj ili komunističkoj partiji, svejedno) u međusobnoj borbi

Josip Esterajher
Zdravko Petak

Recenzija
UDK 001.8

Jost Halfmann:

Der soziale Strukturwandel von Wissenschaft und Technik

Osnabrück, Drukerei der Universität

U *Političkoj misti* br. 1. 1986. recenzirali smo knjigu istog autora: *Die Entstehung der Mikroelektronik*. Knjiga koju sada prikazujemo predstavlja zbirku autorovih članaka posvećenih razmatranju odnosa kapitalne reprodukcije života i

znanstveno-tehničkog napretka. Knjiga sadrži članke koji reflektiraju dva problemska kruga: *prvo*, društveni utjecaj na razvoj znanosti i posljedice tog utjecaja na marksističku teoriju prirodnih znanosti i *drugo*, „industrijalizaciju” znanosti i tehnike.

U posljednjim je decenijama u znanstvenim institucijama, ali i izvan njih, oživjela rasprava o posebnoj racionalnosti i u tom smislu autonomiji znanosti. S druge je strane uska povezanost znanstvenog razvoja i tehničkog napretka potakla raspravu o nastanku, prodoru i svrhovitosti tehničkih inovacija. U Halfmannovoj knjizi nije toliko riječ o vrednovanju znanstvene racionalnosti ili tehničkih alternativa njezine primjene, već se, naprotiv, zastupa teza da je intenziviranje državne i industrijske upotrebe znanosti i tehnike utjecalo na znanstvenu proizvodnju znanja, da je, dakle, ta proizvodnja znanja posredovana državom i industrijom i da je u tom pravcu svrhovito racionalizirana.

Znanosti su naspram industrijskog i državnog korištenja znanja pokušale izgraditi obrambeni mehanizam štiteći svoju specifičnu racionalnost i autonomnost. Marksistička kritika postulata o metodološkom primatu prirodnih znanosti i njihova prisvajanja prirode je, doduše, uočila društvenu eroziju tog prirodnoznanstvenog primata, ali ona nije otuda povukla odgovarajuće znanstveno-teoretske konsekvencije za vlastito teoretsko stajalište. Taj je problem ilustriran na primjeru teorije Sohn-Rethelsa.

Industrijalizacija znanosti i poznanstvljenje tehnike objasnile su unutarznanstvene rasprave o logici znanstvenog razvoja kao procesa društvene prilagodbe i podruštvljenja znanosti. Jasnije je doprilo u vidno polje da je proizvodnja tehničkih inovacija kao i rastuća zavisnost znanstvenog i tehničkog razvoja uvjetovana svrhama industrijskih i državnih institucija koje utječu sve znatnije na tok inovacijskih procesa. Razvoj tehničkoinovativne djelatnosti zbiva se pod sve evidentnijim preduvjetima znanosti, politike i ekonomije. Tu tezu demonstrira Jost Halfmann na primjeru povijesti inovacije tranzistora i mikroelektronike.

I u postojećoj zbirci studija Halfmann s marksističkog stajališta analizira jedinstveni „životni sindrom” kao cjelovito ishodište za analizu suvremene znanstveno-tehničke revolucije. On, međutim, nije sklon da znanstvenu racionalnost izvede izravno iz pragmatike kapitala i države, već jasno pokazuje da pod uvjetima obilate državne i privredne podrške znanosti same ostvaruju imanentno znanstveni napredak koji se naknadno može industrijski i politički posredovati za potrebe reprodukcije kapitala i državne moći. Time on pokazuje da se znanstveni napredak ne može neposredno forsirati izvanznanstvenim sredstvima, već da, obrnuto, izvan-

znanstvena pragmatika može s određenom dozom rizika optirati za podršku znanostima kako bi od znanosti i pod njihovim uvjetom dobila odgovore na pitanja provođenja vlastitih političkih i privrednih svrha.

Halfmannova knjiga preporučuje se kao bogat rezervoar informacija o najrecentnijoj njemačkoj i američkoj literaturi iz oblasti teorije znanosti i marksističke evaluacije te teorije.

Davor Rodin

Recenzija

UDK 316:61 + 614

Paul Starr:

The Social Transformation of American Medicine

Basic Books, Inc. Publishers, New York
1982, str. 514.

Knjiga Paula Starra, profesora sociologije, dobila je 1984. godine Pulitzerovu nagradu, a 1983. i "Wright Mills Award" za sociologiju. Ovo djelo, o stvaranju suvereniteta jedne profesije i nastajanju nove industrije, nezaobilazno je štivo za sve one koji studiraju socijalnu povijest medicine, ali i za one koji se bave sociologijom profesije.

Politolog će u njoj naći lucidnu studiju moći, analizu stvaranja autoriteta temeljenog na monopolu znanja i stručnosti.

Knjiga je podijeljena u dva dijela: u prvom se opisuje nastanak i razvoj medicinske profesije, a u drugom transformacija medicine u silnu industriju sa suvremenim kretanjima jačanja korporacija i utjecaja države. Unutar tog okvira Starr istražuje sistematski i pregledno niz tema:

- zašto su Amerikanci, nakon prezira i nepovjerenja prema liječničkoj profesiji u devetnaestom stoljeću, u dvadesetom postali njezini obožavaoci;

- kako su američki liječnici, podijeljeni i suprotstavljeni u prošlom stoljeću, danas ujedinjena i snažna profesija;

- kako su nastali osobiti institucijski oblici bolnica, sveučilišnih klinika i ostalih zdravstvenih organizacija;

- zašto su bolnice postale centralne institucije medicinske njege;

- u čemu je razlog neuspjeha javne zdravstvene zaštite u SAD i zašto ne postoji nacionalno zdravstveno osiguranje;

- kako i zašto savezna država napušta dosadašnju politiku podrške rastu bez promjena i potiče reorganizaciju kako bi kontrolirala rast;

- kako to da liječnici, koji su dugo i uspješno izbjegavali kontrolu modernih korporacija, sada pomažu u kreiranju korporativnog zdravstvenog sistema.

U ovoj opsežnoj studiji autor nam daje integrativni pregled društvenog i ekonomskog razvoja zdravstva u SAD. On ga sjajno interpretira kroz povijesni kontekst kulturnih, ekonomskih i političkih prilika.

U uvodnom poglavlju Starr daje osnovne teorijske okvire za interpretaciju kasnijih povijesno-deskriptivnih poglavlja. U njemu analizira odnose između znanja i moći te prirodu i korištenje autoriteta. Njegovi osnovni teorijski oslonci i izvorišta su Max Weber i Hannah Arendt. Govoreći nadahnuto o relaciji medicine i moći Starr kaže: „Moderna je medicina jedan od najsjajnijih proizvoda razuma: to je elaboriran sistem specijaliziranih znanja, tehničkih procedura i pravila ponašanja. (...) Ali, medicina je, isto tako, i svijet moći u kojem će neki vjerojatnije, a drugi manje vjerojatno primiti dobrobiti razuma. (...) Moć na najrudimentarnijoj osobnoj razini nastaje u ovisnosti, a moć profesija proizlazi iz ovisnosti o njihovu znanju i sposobnosti“ (str. 3).

Ali moć liječnika i liječničke profesije ne zasniva se samo na znanju i vještini, ona ide dalje od granica bolnica i prelazi u područja koja nisu uvijek temeljena na znanosti, u svijet ekonomske i političke moći. Posljednjih decenija troškovi liječenja i zdravstva postali su jedna od novih briga upravljača, državnika i političkih interesa, zbog njihovih implikacija na socijalnu sigurnost, opći ekonomski razvoj i efikasnost i politički konflikt.

Određujući izvore autoriteta liječničke profesije, Starr ga definira kao posjedovanje potencija korištenja moći i uvjeravanja, premda, paradoksalno, autoritet prestaje njihovom otvorenom upotrebom. Autoritet je definiran dobrovoljnim pokoravanjem ali u pričuvu raspolaze s moći provođenja odluka. „Autoritet raspolaze s dva izvora efektivne kontrole: s legitimnosti i ovisnosti“ (str. 9). Dok legitimnost može biti podvrgnuta sumnji, moć ovisnosti ostaje – nitko ne može bez izvjesnog rizika otkloniti liječnički savjet.

Starrova analiza izvora autoriteta profesija u najboljoj je maniri sociologije profesija. U modernoj državi profesionalci stoje između ljudi i dobara kojima oni teže, ili kazni kojih se pribi-

javaju (str. 10.). „Legitimnost autoriteta profesije temelji se na tri odvojena zahtjeva: prvo, da su znanja i sposobnosti stručnjaka provjereni i odobreni od zajednice njegovih kolega; drugo, da je tako konsenzusno provjereno znanje i sposobnost utemeljeno na racionalnim znanstvenim osnovama; treće, da je profesionalni sud i savjet usmjeren prema setu značajnih društvenih vrijednosti i potreba kakva je zdravlje” (str. 11). Ovi elementi odgovaraju trima odrednicama pojma profesije: kolegijalna solidarnost, skup potrebnih znanja i vještina i moralno-etički kodeks.

Opisujući transformaciju bolnica devetnaestog stoljeća, ubožnica u kojima su osuđeni od bolesti na putnje i smrt čekali svoj kraj, do bolnica s kraja dvadesetog stoljeća, koje su simboli znanstvenog razvoja, tehnologije i moći financijskog kapitala, privilegija i postindustrijske efikasnosti, Starr ih prokazuje kao: „Blještave palače moderne znanosti, opskrbljene najnaprednijim specijalističkim uslugama, sada stoje usred susjedstva koje je zdravstveno napušteno, koje nema liječnika za svoje svakodnevne potrebe i gdje najelementarnija zdravstvena zaštita i preventiva najčešće nisu dostupne. Bogatstvo i bijeda medicine stoje jedno uz drugo. Medicina je bila metafora progressa, ali danas ona postaje simbolom stalnih nejednakosti i iracionalnosti američkog života” (str. 262).

The Social Transformation of American Medicine zaslužuje sve komplimente koji se znanstvenom djelu mogu uputiti. Paul Starr jedan je od najboljih sociologa mlade generacije u SAD. Poruke i analize njegove studije nisu usmjerene samo na američki zdravstveni sistem, one, kao i svako veliko djelo, nadilaze granice u kojima su nastale.

Bogato dokumentirana literaturom i podacima, ova je knjiga napisana izuzetno čitko i atraktivno – čita se poput dobrog romana. Ovo djelo ne otkriva nove teorijske izvode niti pruža novu interpretaciju nekog znanstvenog pravca, njegova je kvaliteta u interdisciplinarnom pristupu, gdje su interpretativne mogućnosti povišesti, sociologije, ekonomije i političke znanosti iskorištene – na temi medicine – kreativno i imaginativno.

Ivan Grdešić

Recenzija

UDK 316.7 + 316.75 + 32:008

Tena Martinić:

Kultura kao samoodređenje

Centar za kulturnu djelatnost,
Zagreb 1986.

Dok glavni naslov knjige T. Martinić prije svega naznačuje temeljni autoričin pristup fenomenu kulture i interpretativno relevantnim pojavama izravno izvedenim i povezanim s kulturom, dotle podnaslov „Pretpostavke za kulturnu politiku” preciznije omeđuje krug autoričinog interesa. Odmah valja napomenuti da se T. Martinić koncentrirala na jugoslavenske prilike, zbog čega je analitički izazov nužno veći, a mogućnosti razabiranja i interpretacije zbiljskoga stanja znatno otežane. Jer, u situaciji kada fenomen kulture uporno izmiče pouzdanom (da i ne govorimo o općeprihvaćenom) definiranju i „mjeranju”, nije iznenađujuće da posebno kulturna politika – bilo da je promišljena kao ideal-tipski obrazac ili kao evidentan model planiranog djelovanja u kulturi – nije baš podložna niti zahvalna ni za teorijsku ni za empirijsku analizu. Dodamo li tim implicitnim poteškoćama posvemašnju (s njima, očito, vrlo povezanu) nedostatnost – i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu – recentnih teorijskih i empirijskih analiza jugoslavenske kulturne politike (dakako, s nužnim upitom da li takvo nešto uopće postoji, tj. postoji li kao prethodno osmišljeno i planirano a naknadno kritički valorizirano kulturno djelovanje, ili tek kao puki zbroj postojećih kulturnih događanja koja se na taj način konstituiraju kao kulturna praksa, a iz nje rekonstruiraju i „važuća” kulturna politika), onda je svaka nova ambicija znanstvenog bavljenja tim problemom neosporno dobro došla i zavređuje ozbiljnu pažnju.

Koje su problemske preokupacije T. Martinić u namjeri da analizira „neke od osnovnih značajki kulturne dinamike” (str. 7) – a među kojima je središnja tema zapravo kulturna politika – najlakše je očitati preko sadržajnog određenja knjige, koja sadrži devet poglavlja: „Kultura kao sistem informacija”, „Kultura i kulturna politika”, „Modeli kulturne politike”, „Sizovska klasifikacija kulturnih djelatnosti”, „Kulturno stanje, kulturni standard i kulturne potrebe”, „Vrednovanje i planiranje”, „Kulturne institucije

– odvojene jedinice ili sistem?“, „Difuzijski i reprodukcijski sustavi“ i „Samoupravni model kulturne politike“. Odmah pridodajmo tome, premda je unekoliko neuobičajeno, prikaz autoričnih teza i kritičkih objecka, počevši od kraja, tj. od postavki i problema elaboriranih u prethodnim, a rekapituliranih u posljednjem poglavlju.

Autorica, dakle, sažeto preporučuje da za utemeljenje adekvatne kulturne politike „preliminarno valja odrediti koja je razina kulturnog informiranja neophodna da bi se ispunili postavljeni društveni zadaci“ (str. 157), da se „prema neophodnom društvenom standardu postavija [...] i mreža kulturnih institucija te sredstva difuzije kulturnih informacija“ (str. 158); da „sistem prihvata i tvorbe kulturnih informacija valja tako postaviti da pokriva cjelokupno područje“ (str. 159); da je „nužno [...] ostvariti horizontalnu i vertikalnu povezanost [kulturnih jedinica različitog sadržaja i razina, a unutar kulturnog pod sistema – op. V. I.], kako bi se postigla maksimalna dinamika kulturnog života“ (str. 160); da kulturna akcija mora biti „jednim svojim dijelom izravno uklopljena u kolektivnu svakodnevicu i neposredno djelatna u životu zajednice“ (str. 161); da se „neposrednost kulturne akcije osigurava [...] dobro postavljenim i organiziranim sistemom kulturnih institucija“ (str. 162), te da je „sustavno i jasno postavljeno vrednovanje preduvjet [...] planiranja kulturnih djelatnosti“ (str. 168). U tom kontekstu apostrofira se i funkcija obrazovanja kao spone između kulturnog i ostalih društvenih pod sistema, i to kroz sustavno prenošenje kulturnih informacija; neintegriranost u društvenu okolinu i stoga nedovoljna svrshodnost institucija tzv. specijalne kulturne informacije; značajna uloga multimedijjskih centara i sredstava masovnih komunikacija u prijenosu, prihvatu i stvaranju kulturnih informacija, te rasparceliranost i pomanjkanje vrijednosnih kriterija kao ograničavajućih faktora za planiranje i realiziranje kulturnih akcija. Navedeni zaključci, dakako, ne daju se posve razumjeti bez argumentacije koja im je prethodila, ali dostatno svjedoče o autoričinom nastojanju da iz kritičkog sučeljavanja postojeće kulturne prakse naspram poželjnog kulturnog djelovanja izluči naznake za moguću model kulturne politike primjeren(e) samoupravnoj zajednici.

T. Martinić je za ovu analizu odredila kulturnu činjenicu kao informacijsku vrijednost ili „sadržajnu informaciju“ za razliku od informacije kao pukog predočavanja neke pojave. Drugim riječima, kulturna činjenica je obavijestno „teža“, jer uz upoznavanje s nekim fenomenom sadrži, bar djelomice, i iskazivanje njegove suštine. Istodobno, shvaćanje kulture kao samoodređenja

konkretizirano je definiranjem da je ona „povezan sistem bogatih i međuovisnih obavijestnih jedinica“ (str. 29) ili civilizacijski pod sistem koji je u stalnoj interakciji s ostalim pod sistemima, a sastavni je dio društvenog realiteta kojim biva uvjetovan(a) i obrnuto. U tom je kontekstu kritika usmjerena na neprimjereno vrednovanje međuodnosa kulturnog i ostalih pod sistema u nas, a karakter toga (ne)vrednovanja ekspliciran je u stavu da se „kulturna tvorba [...] vrednovala kao potrebna ali ne i neophodna činjenica svakidašnjega života“ (str. 14). Iako je ovaj iskaz u perfektu, ne bi bilo teško pokazati da je takvo mišljenje i danas podjednako aktualno, točnije, vrlo djelatno. U nas se trajno – u proteklih 40 godina – isprepliću ruralna tradicija, novourbanizirana svijest i revolucionarna vizija, a taj konglomerat utjecaja, zahtjeva i težnji rezultira nepostojanjem čvršćih kriterija za vrednovanje kulturnog stvaralaštva i njegove uloge u suvremenom društvu: on nema ni jasnih projekcija kulturnog razvoja ni osnova za inauguraciju adekvatne kulturne politike. Otuda i autoričina napomena da je „osnovno [...], što je predmet sociokulturološkog istraživanja, uočiti relacije između pojedinih kulturnih pojava i njihovu međuovisnost s cjelinom društvenog realiteta“ (str. 21), a takvo istraživanje konkretne kulturne situacije treba da obuhvati tri osnovne dimenzije: prihvati ili recepciju, reprodukciju i difuziju, te tvorbu novih kulturnih jedinica.

Prelazeći na razmatranje kulturne politike – definirane kao „ukupnost planiranih kulturnih akcija na temelju globalne vizije društvenog razvitka, određenih kulturnih potreba i zatečenog kulturnog standarda“ (str. 53) – i njezinih modela, T. Martinić se usredotočuje na tri kulturna sustava koji „omogućuju stalnu tvorbu i prijenos kulturnih sadržaja“ (str. 44): obrazovno, znanstveno i umjetničko područje (a i u kasnijoj analizi uglavnom koristi primjere iz tih domena). Autorica ističe da opredjeljenje za određenu kulturnu politiku podrazumijeva određenje svrhovitosti, pri čemu je „potrebno imati [...] dvije osnovne premise: prvo, jasnu političku koncepciju o cjelokupnoj društvenoj organiziranosti i drugo, točan uvid u svojstvo djelatnosti, odnosno njenih sadržaja“ (str. 52). Nije teško suglasiti se s konstatacijom da su oba ta elementa u nas jedva prisutna – naročito se to odnosi na drugi zahtjev, jer ne postoji znanstveno verificirani uvid u to kakvo je stvarno kulturno stanje danas ni kakvi su uvjeti za razvoj kulture – a što radikalizira pitanje je li onda uopće moguće projektirati primjerenu kulturnu politiku sada i za dogleđnu budućnost.

Po sudu T. Martinić, u poslijeratnom jugoslavenskom društvu egzistirala su dva osnovna modela kulturne politike zasnovana na razli-

čitim određenjima svrsishodnosti, točnije na dvije različite dominantne koncepcije: prosvjetiteljskoj i samoupravnoj. I dok su prosvjetiteljskom konceptu stanovita ograničenja imanentna (naime, prosvjećivanje počiva prije svega na pasivnoj recepciji zanemarujući sudioništvo i kritički stav), samoupravno postavljani model je načelno (još) neupitan, iako u konkretnoj razradi uporno nailazi na prepreke koje su ipak dvojbeno izvanjske. Naime, takav model zahtijeva da dotadašnji primilac postane i djelotvorni subjekt, a kulturne potrebe ne određuju se isključivo prema zadanom cilju nego i uvažavajući postojeće zahtjeve potencijalnih korisnika. Funkcioniranje toga modela oslanja se na slobodnu razmjenu rada, što praktički znači kanaliziranje procesa kroz različite SIZ-ove, koji se – sve udaljeniji od prvobitnih intencija – pojavljuju kao čudljivo (ne)selektivni posrednici između glavnog financijera (udruženog rada) i krajnjeg potrošača (kulturnih institucija), a nerijetko i kao jedini – i to restriktivni – „krojači” kulturne politike. Ukoliko se složimo s prosudbom da je rad nadležnih SIZ-ova formaliziran, partikulariziran i oslobođen stvarne valorizacije kulturnih akcija, jasno je da izostaju čvrsti kriteriji za ustanovljavanje primjerene kulturne politike.

Autorica je iscrpno analizirala dokumente i rad SIZ-ova za kulturu i pokazala da nema jasnoga odnosa prema kulturnom fenomenu, a da postojeće sizovske programe obilježavaju tri osnovne karakteristike: manifestativnost, institucionalizacija i deklarativnost. (Primijetimo da možda upravo zbog takve koncentracije manjkavosti, preferencije da se ne financiraju kulturne institucije nego određeni kulturni programi ne rezultiraju zadovoljavajućim pomacima ostajući tek u ravni još jedne u nizu formalnih promjena.) Ujedno se upozoruje na invektive tržišnog mentaliteta, ali i primjetnu neinventivnost, inertnost, nepovezanost i kadrovsku neosposobljenost jednog dijela kulturnih institucija, a što je, doduše prešutno, sankcionirano upravo sadašnjim načinom rada SIZ-ova kao onih koji (treba da) potiču, koordiniraju i usmjeravaju kulturne programe. Napomenuli bismo ovdje samo to da važeća sizovska klasifikacija kulturnih djelatnosti¹ – koja za tržišnu orijentaciju (gdje se ostvaruje cca 90% dohotka) gotovo u

cijelosti predestinira neke novije kulturne djelatnosti (nakladnička i novinsko-izdavačka, kinematografija, radio i televizija – dakle, upravo one koje se dobrim dijelom ubrajaju u masovnu kulturu i objekt su stalnog prokazivanja zbog podlijevanja pogubnoj [?] komercijalizaciji) paradoksalno pogoduje razvoju upravo onoga što se oficijelno osporava. Autorica izdvaja odnos prema knjizi (nesumnjivo kulturnom dobru) kao indikator nekonzekventne kulturne politike – premda se izdavačka djelatnost proglašava onom koja je od posebnog društvenog interesa – pravu ima tretman knjige kao svake druge potrošne robe. U ovom kontekstu svakako valja napomenuti da svo zlo ne dolazi od tržišta, dapače, treba priznati da ono postoji i respektirati zakonitosti njegovog funkcioniranja – naprosto, radi se o tome da je nužno promišljeno odlučivati što prepustiti tržišnoj regulativi, a što inkorporirati u korpus od zajednice financiranih kulturnih djelatnosti.

Nadalje se ističe i inkompatibilna pozicija tzv. masovnih medija kojima se verbalno priznaju velike mogućnosti i utjecaj, ali s druge strane unaprijed odriče podrške vrijedna kulturna funkcija. Ilustrativan su primjer, također, i filmski distributeri i kinematografi koje zajednica financijski ne stimulira da vode repertoarsku politiku koja bi maksimalno uvažavala postavljene (ako su postavljene) kulturne ciljeve, ali su istodobno često meta u koju se upućuju ljutite žaoke zbog forsiranja i otkupa npr. američkih komercijalno isplativih, a umjetnički (dakle, kulturno) više ili manje problematičnih filmskih tvorevina. Gotovo identičan položaj imaju i diskografske kuće, te koncerti pop, rock i narodne glazbe (uz izuzetke nekih protežiranih a dubioznih lakoglazbenih festivala koji uživaju sigurnu financijsku podršku barem lokalnih zajednica). Recimo samo to da je, imajući na umu nove tehnološke mogućnosti posredovanja kulturnih sadržaja i brojnost publike svih tih medija i kulturnih produkata, potrebno iznaći zaista uvjerljive razloge zbog kojih oni ni simbolično nemaju mjesta u sizovskim planovima, a sukladno tome ni u skupini društveno promoviranih kulturnih akcija. Najčešće (zlo) rabljeni dokazi – za koje bismo rekli da poglavito proizlaze iz klasične zamjene teza – da su većinom posrijedi industrijski proizvodi kojih je svrha zabava i ostvarenje profita ne pogađa bit problema, a ta situacija nameće se kao nadasve inspirativna istraživačka tema.

Ishodišta tom stanju T. Martinić, posve logično, uočava u odsutnosti valjanih kriterija za vrednovanje kulturnih informacija. Pledirajući za nužnost evaluacije aktualnog kulturnog djelovanja a da bi se mogla projektirati njegova budućnost autorica ističe potrebu istraživanja relacija

¹ „Čistu” (sizovsku) kulturu čine tri skupine djelatnosti: kulturno-umjetničke, zaštita kulturnih dobara te kulturno-prosvjetne i srodne djelatnosti. Pojedinačno, to su: likovna, glazbena, scenska, bibliotečna, arhivska, muzejsko-galerijska; zaštita spomenika, elementarna dizuzija, posebna i kombinirana djelatnost.

između zatečenog, neophodnog i željenog kulturnog standarda² kao i „mjerjenja” „otežanosti” kulturnih informacija. Samo takvom analizom možemo doći do objektivnih pokazatelja i jasnih kategorija, a u krajnjoj konzekvenciji do svrshodnih intervencija u dani model kulturne politike. Jer, već je rečeno da je novi tip političke organizacije društva učinio neminovnim i postavljanje drukčijeg modela kulturne politike, ali zbog niza spomenutih (kao i zbog ovom prilikom neproblematiziranih) okolnosti, promjena kulturnog koncepta nije koherentno i dosljedno izvedena. Primjerice, jedna od diskutabilnih točaka u današnjem (ne)ostvarenom modelu jesu tzv. osnovne jedinice kulturno-informacijske mreže. Kao prototip autorica odabire nekadašnje domove kulture koji bi se, u skladu s izmijenjenim uvjetima, potrebama i senzibilitetom, mogli revitalizirati i transformirati u određeni tip multimedijskih središta. Obuhvat kulturnih sadržaja takvih središta ovisi o potrebama okoline i vrsti i broju zatečenih kulturnih institucija – na primjer, ukoliko već postoji biblioteka općeg tipa (tzv. narodne knjižnice) tada ima smisla otvoriti neku specijaliziranu biblioteku – iz čega proizlazi osnovno pravilo: što je sredina manja, to bi funkcije multimedijskog središta trebale biti raznolikije. Glavno značenje osnovnih kulturno-informacijskih jedinica jest zapravo u tome što njihov adekvatan broj, sadržajna različitost i kvalitativna razina omogućuju stvaranje mreže kulturnih jedinica te njihovo povezivanje po horizontalnoj i vertikalnoj osi kulturnog pod-sistema (što će reći prijenos, prihvata i stvaranje novih kulturnih dobara).

Ako želimo rezimirati predočenu analizu nekih aspekata kulturne politike u jugoslavenskom prostoru, najbolje ćemo to učiniti citiranjem same autorice: „Imamo zapravo nevalorizirano, neodređeno stanje koje se projicira prema nedovoljno omeđenom cilju” (str. 169). Neophodan, iako ne i jedini, putokaz za prevladavanje takve situacije sugeriran je u tvrdnji „samo se s pokušajem što cjelovitijeg uvida, što znači, težnjom da se uočavaju međuovisnosti kulturnih i društvenih pojava, može doći do valjanih rezultata i izbjeći parcijalnost, površnu dojmovitost i mistifikaciju, čemu smo počesto izloženi kada je o kulturi riječ” (str. 7-8). Upravo u takvu pristupu jest osnovna vrijednost ove knjige: ona detektira ključne momente jugoslavenske kulturne politike i ujedno upućuje

na daljnje pravce znanstveno produktivnog i produbljenog istraživanja tog problema.

Vlasta Ilišin

Recenzija

UDK 141.82 + 330.85 + 330.341

Adolf Dragičević:

Vizija i zbilja

August Cesarec, Zagreb 1986, str. 547

Pred nama je nova knjiga A. Dragičevića, koja naslovom i podnaslovima intrigira misao i poziva na polemike, što je važno posebno sada kad se ozbiljno preispituju različite vrijednosti i kad se, čini se, ponavljaju greške a da toga vjerojatno nismo ni svjesni.

Kao što već naslov kaže, knjiga se bavi više vizijama, a manje zbiljom, jer zbilja je u različitim aspektima toliko već jasna da se može označiti početkom kraja, kako to autor i čini. Drugo je, međutim, pitanje čega je kraj i što je na početku i kakva je veza između početka i kraja s marksizmom, koji je temelj ideologij-skog. Knjiga, dakle, zadire u pitanja o kojima se mišljenja istomišljenika najteže mijenjaju, ne zbog toga što ih nije moguće obrnuti, nego zbog toga što sva ta pitanja imaju svoje nosioce, iza njih su ljudi, interesi, strukture i grupe, vlast i nevlad i sve ono što označavamo društvenim realitetom.

Knjiga počinje analizom naše utopijske sentimentalnosti, pa se preko marksista bez kompasa i svjetske informatičke revolucije spušta u praskozorje slobodne individualnosti i završava s upozorenjem o prokletstvu zaostajanja. Uz tu osnovnu misao mnoštvo je pobočnih sadržaja i futuroloških konotacija što nas dovode u temelje univerzalnog društva.

U ekonomskoj nauci postoji i dinamično se razvija poseban futurološki pravac, za koji je karakteristično da na temeljima suvremenih kretanja predskazuje budućnost. Na tu je temu napisano dosta knjiga i nekoliko izuzetnih rasprava i njihova je zajednička karakteristika da budućnost ne izvode iz glave, ponajmanje je to zbir suvremenih želja, one iz sadašnjosti prepoznaju svijet budućnosti.

Poznavateljima ovih rasprava dobro su znana njihova uporišta i inzistiranje na proizvodnim snagama kao temeljnom mehanizmu razvoja

² Pod kulturnim standardom podrazumijevaju se „materijalni uvjeti, u najširem značenju riječi, za kulturni život zajednice i pojedinca” (str. 93).

modernog društva. Po tome su ove knjige više marksističke od mnogih ne samo naših rezolucija i dokumenata što stalno prežvakavaju principe pravedne raspodjele i nemoćne solidarnizacije i tako se stvari najčešće dovode do sivila. Isto tako, ništa stvari nisu bolje ni s onim našim marksističkim knjigama koje nas stalno vraćaju u prošlost, i koje nas navode da, recimo, bolje upoznajemo položaj radničke klase u Engleskoj prošlog stoljeća od suvremenih gibanja, koja drobe klasičnu poziciju vlasničke i nevladničke klase, koja razgrađuju klasično poimanje komponentu vlasništva, pa i komponentu vlasništva radne snage, koja unose nemir u svepore društvenog života i koja na kraju dinamiziraju proizvodne snage u različitim pravcima s dalekosežnim posljedicama.

Zato da paradoks bude veći, dok moderne proizvodne snage otvaraju prostore za stvarnu realizaciju istinskog marksizma, mnogi marksisti izvode teze o nemoći marksizma, pišu se o tome traktati, govori se o marksizmu na izmaku, mada izmiče nešto drugo – kojekakve spekulativne vizije i doista se neminovno ruše razna „potemkinova sela“, kojekakve koncepcije koje umjesto da na pravom tragu marksizma svestrano razvijaju proizvodne snage u modernim dimenzijama još uvijek razmišljaju u tonama čelika i željeza i različitim elektrolizama, izmiču različite dogme koje nisu prisutne samo u sferi tehnike. Njihova je prisutnost u društvenim odnosima mnogo razornija, jer razgrađuju društvo i stvaraju polove umjesto sinteza.

Gledano s tog aspekta, dobro je došla svaka knjiga koja upozorava na moderne proizvodne snage. Njena je korisnost dvostruka, na jednoj strani takve knjige izazivaju misaoni nemir, što je svakako pozitivno, a istovremeno na drugoj strani potiču na akciju, pa je u tom pravcu i najmanji korak korisniji od brda materijala prošlosti.

Na tom je tragu Dragičevićeva knjiga *Vizija i zbilja*, s već prepoznatljivim sadržajima. Neke smo od njih već sretali u njegovim prijašnjim radovima; poznate su polemike koje je svojedobno vodio s nekim našim drugim teoretičarima marksizma, kao što su poznate i njegove koncepcije o mikroprocesorima i novoj znanstveno-tehnološkoj revoluciji. Zato te sadržaje ovdje ostavljamo po strani, bliska budućnost njih će opovrgnuti ili potvrditi na novim tehnologijama. Više nas zanima novi korak koji autor u knjizi čini, naime, više nas zanimaju pitanja što ih autor postavlja o odgovornosti za nastalo stanje i istraživanja onog društvenog sloja koji nosi povijesnu odgovornost za sva lutanja i promašaje što ih naše društvo učini.

Recimo odmah, Dragičević vidi problem u tome što smo se nekritički priklonili koncepciji

i doktrini „prvobitne socijalističke akumulacije kapitala“ i što smo razmišljali u duhu Korčagina i njegova načina kaljenja čelika te kritički prihvatili duhovnu i proizvodnu uniformiranost jednog uskog društvenog sloja, koji je, a da toga nije bio ni svjestan, gurao koncepciju privrednog rasta i razvoja neprimjerenu modernim proizvodnim snagama. Tako smo se, po Dragičeviću mišljenju, praktično odrekli golemih proizvodnih snaga što ih nosi svaki čovjek proizvođač, odrekli smo se tako slobodnih individuuma s vlastitim proizvodnim i potrošnim interesima i sveli smo ih na uniformirani prosjek i socijalutopističku varijantu kojekakvih solidarnizacija u radu i neradu, u stanovanju, u odlučivanju i predstavljanju i promišljanju, gdje nema nikakvih polemičkih iskri i gdje različiti moćnici mogu raditi „banove jaruge“ kako ih je volja i bez finansijskih sredstava, a da ih nitko ne može pitati za zdravlje.

Prema tome, za Dragičevića nije problem u sistemu kao takvom, već u odnosima unutar sistema, čiji se neki reprezentanti diče time da je „ljeviše od lijevog desno“, a kontrarno – desnije od desnog je onda, valjda, lijevo i sličnim besmislicama i da se nosiocima takvih besmislica poklanjaju odgovorne društvene funkcije. Ako pojedinci misle tako besmisleno, kako tek besmisleno rade i kakvo nasilje svojom samovoljom unose u prirodni tok stvari. Tko ih u tome kontrolira, kome su odgovorni, snose li posljedice šteta što ih nanose svima nama, pa i samoj ideji na koju se zaklinju.

Sve su to pitanja koja Dragičević direktno ili indirektno postavlja, na koja ponekad daje i odgovore, ali i ona su usputna za njegovo osnovno propitivanje o tome ima li otvorenih prostora u nas za moderne proizvodne snage, u koje je razvijeni svijet dobrano zakoračio.

Njegov odgovor na postavljeno pitanje je pozitivan. Po tome se Dragičević bitno razlikuje od mnogih javnih djelatnika koji su zapali u apatiju pred problemima što nas zaokupljaju. I doista, zlo je ako se krizni momenti samo negativno interpretiraju i ako se zaboravlja da kriza ima i svojih i te kako pozitivnih dimenzija. Otuda i njegov žestok napad na sva ona mišljenja koja nude „izlaz iz krize“ na prežvakani način i daju recepte bez veze s modernim načinom proizvodnje i njegovom bitnom komponentom – suvremenim proizvodnim snagama. Dragičević vidi izlaze u nastojanjima mladih generacija da revolucioniraju način proizvodnje moderne zajednice. Po njemu to je sve veći broj poletaraca opsjednutih kompjuterskim hardverom i softverom, koji su već danas prethodnica našeg progresivnog ulaska u naredno stoljeće, da bi sutra oni bili „realna snaga koja jedina može riješiti probleme što ih ostavlja u nasljeđe svijet mehanizacije“ (436).

Ova se teza, naravno, teško može opovrgnuti, svijet uvijek ostaje na mlađima, pogotovo ako ti mlađi s lakoćom osvajaju ono što se starijima čini nedokučivim i nepoznatim. Drugo je, međutim, pitanje kako će oni to učiniti. Kako, kad im se istovremeno ostavlja u nasljeđe golema međunarodna zaduženost koja, kako se stvari razvijaju, neće biti manja, nego veća; kako, kad se sadašnje nezasićene potrebe budžeta – preko carina i drugih prihoda – pretpostavljaju budućnosti; kako, kad istovremeno ne mogu doći do radnog mjesta, stana i minimuma egzistencijalnih potreba. I poletarci stare, i ako u tom starenju moraju enormni dio svoje energije utrošiti za rušenje kojekakvih monopola, malo će im ostati za kreativnost, pa se lako može dogoditi da kreativni poletarci svoju kreativnost unovče na drugoj strani. Uostalom, zar i najnoviji izveštaj SDK zorno ne pokazuje kako se teško mijenja naslijeđena investicijska praksa. Unatoč političkim stajalištima i dugoročno programskim opredjeljenjima, i dalje je najveća investicija u željezo i čelik, kao što se 83 posto ukupne predradunske vrijednosti investicija usmjerava u nove objekte, što znači neznatno u modernizaciju, a kamoli u kompjutorizaciju.

Kako izaći iz začaranog kruga, Dragičević nam ne daje odgovor. Možda je odgovor od njega nemoguće tražiti. Uostalom, jalova je diskusija pitanje na pitanje, ona nije nama svojstvena. Umjesto toga zaključimo – ovo je knjiga koju trebaju pročitati i „stari“, a ne samo mladi kojima je posvećena. Knjiga zaslužuje pažnju jer pokreće mnoge sadašnje i stare stvari na nov način. Na neki način reafirmira klasični marksizam i dovodi modernu proizvodnu praksu u vezu s komunističkom budućnošću. U svojem znanstvenom predviđanju uvlači komponentu proizvodnih snaga u Marxovu teoriju revolucije, pa time u krizi dogmatskog nalazi rješenja za procvat individualnog i preko toga društvenog. Naravno, s Dragičevićevim stajalištima se ne moramo složiti, ne moramo se složiti ni s rješenjima i prijedlozima za društvene promjene, ali ih isto tako ne možemo mimoći.

Vlatko Mileta

Recenzija

UDK 929 GANDHI: 32 (540)

Louis Fischer:

Gandhi – njegov život i poruka svijetu

Globus, Zagreb 1984. str. 202.

Mohandas Karamchand Gandhi najistaknutija je ličnost u društveno-političkom i nacionalnom životu indijskog potkontinenta ne samo u periodu između dva velika svjetska rata, već njemu pripada dominantno mjesto u novijoj povijesti tog dijela svijeta.

Pojavivši se u vrijeme kad je Indija pod engleskom kolonijalnom vladavinom, a indijsko tradicionalno duboko religioznim i etničkim sukobima kao i sukobima drugih grupa i sekta, prožimano suprotnostima kolonijalne civilizacije s autohtonom indijskom, Gandhi će u narednim decenijama svojom vjersko-filozofskom i nacionalno-političkom misli i odgovarajućom akcijom izvršiti dubok utjecaj na život indijskog naroda i same Indije i ostaviti tako dubok pečat u nacionalnom životu potkontinenta kao nitko od njegovih prethodnika ili suvremenika.

Naročito je golem bio Gandhijev doprinos oslobađanju Indije od vladavine strane sile i bržem ostvarenju njene nacionalne nezavisnosti te unutrašnjem preobražaju indijskog društva.

Usprkos istaknutoj ulozi u društveno-političkom i nacionalnom životu Indije, velikom doprinosu nacionalnom oslobodenju te golemom utjecaju na buđenje milijunskih masa siromašnih širom Indije, Gandhijevo će svojevrsno učenje koje je propovijedao i primjenjivao u svom životu, poznato kao gandizam, točnije neki njegovi elementi, ostati sve do danas predmet ozbiljnih kritika, nesporazuma i polemika, ne samo u Indiji već i izvan granica indijskog potkontinenta.

Knjiga Louisa Fischera *Gandhi – njegov život i poruka svijetu* izazvala je stoga veliko zanimanje širom svijeta u vrijeme kad se pojavila. Louis Fischer je autor velikog broja knjiga, a posebno je poznat njegov publicistički opus posvećen novijoj problematici i istaknutim ličnostima sovjetske revolucije.¹ Međutim, poznati su i cijenjeni njegovi radovi biografskog karaktera posvećeni životu Mahatme Gandhija.

¹ Osim drugih Fischerovih knjiga, kod nas su prevedene: *Život i smrt Staljina*, NIP, Zagreb i *Lenjinov život* (I i II dio), Globus, Zagreb 1985.

Fischerova knjiga o Gandhiju sadrži mnogo podrobni i autentičnih informacija ne samo o životu „povijesnog“ Gandhija i njegovoj vjersko-filozofskoj i nacionalno-političkoj misli i akciji već istovremeno pruža čitaocu uvid u najvažnija zbivanja i probleme iz razdoblja formiranja današnje Indije.

U prvom dijelu knjige pod naslovom *Od rođenja do veličine* (str. 19-59) Fischer znalački i objektivno prikazuje Gandhijev život od najranijeg djetinjstva, školovanja i pravnih studija u Londonu do odlaska na rad u Južnu Afriku, gdje je živio od 1893. do 1914. godine.

Već u toku studija Gandhi je, kako ističe Fischer, žedao za religijom. Još u ranim studentskim danima počeo je „značajan doživotni zadatak mijenjanja svog duha“, a presudan utjecaj, koji će se zadržati cijelog života i koji će djelovati na cijelu njegovu budućnost, izvršila je na njega Bhagavatgita (*Pjesma Uzvišenog*), knjiga koja je kao sastavni dio najstarijeg hinduističkog epa *Mehabharata* do danas ostala izvorom vjerskog i filozofskog učenja masa i pojedinaca i koju će Gandhi nazvati svojim „duhovnim priručnikom“. „Svaki trenutak Gandhijeva života – istaknuo je Mahadev Desai, dugogodišnji Mahatmin tajnik – svjestan je napor da se živi prema napatku Gite.“

Golema snaga volje, imponantna snaga uma i intuicije, nesalomljiva energija, samopouzdanje i duboka predanost stvari Indije doći će do izražaja tek onda kad će Gandhi stupiti u javnu službu i početi svoj rad koji će ga dovesti ne samo do istaknutog mjesta u historiji indijskog potkontinenta već i do svjetske veličine.

Značajnu prekretnicu u formiranju Gandhijeve ličnosti, u razvijanju njegove vjersko-filozofske i političke misli, u stjecanju dragocjenog iskustva i obogaćivanju znanja predstavljao je dvadesetogodišnji javni rad i život u Južnoafričkoj Uniji u koju je došao kao mladi pravnik nakon školovanja u Engleskoj. U toj afričkoj državi Gandhi se suočio s rasnim predrasudama i sveopćom rasno-nacionalnom diskriminacijom i eksploatacijom te mnogim drugim nepravdama i nehumanim postupcima vladajuće bijele manjine, kako prema indijskim doseljenicima u Južnu Afriku tako i prema brojnom domorodačkom stanovništvu. Indijci su počeli dolaziti u Južnu Afriku već oko 1860. godine da obrađuju britanske plantaže šećera, čaja i kave na kojima crni stanovnici nisu htjeli raditi. Međutim, oni su ovdje bili krajnje obespravljani. Tako im je, na primjer, u nekim pokrajinama bilo izričito oduzeto pravo glasa, zakonskim propisima zabranjeno da posjeduju nekretnine, da se bave trgovinom ili obrađuju zemlju, kupuju je ili posjeduju, čak da hodaju pločnikom, a često su opisivani kao „polubarbarski Azijati“.

U takvim okolnostima, u radu s masama doseljenika koji su potjecali iz različitih rasnih, jezičnih, etničkih, vjerskih i kastinskih sredina, mladi Gandhi postaje organizator i vođa koji sve svoje znanje i sposobnosti stavlja u službu zaštite indijskih doseljenika. Već je u Južnoj Africi Gandhi počeo primjenjivati metode nenasilja i oblike borbe i akcije koje će kasnije, po povratku u Indiju, dalje razvijati i usavršavati.

Gandhi je smatrao da je svaki oblik sile i nasilja najveće zlo. „Satyagraha² je osveta istine“, pisao je Gandhi, „ne putem nanošenja patnje protivniku nego samom sebi.“ Protivnik se mora „odbiti od grijeha strpljivošću i razumijevanjem. Satyagraha pretpostavlja trajno dobrotvorno surađivanje između protivnika s težnjom prema njihovu konačnom pomirenju. Nasilje, vrijeđanje i gromoglasna propaganda škode tom cilju“ (str. 47).

Gandhijeva politika nerazdvojiva je od njegove religije. „Njegova je politika“, pisao je Fischer, „bila religiozna“ (str. 47). Vjersko-filozofski svjetonazor kojim je prožeto Gandhijevo gledanje na rješavanje društveno-političkih i nacionalnih problema Indije bio je predmet ozbiljnih kritika i nesporedzuma, a vjerski je mističizam gotovo prerastao u nacionalno-političku doktrinu.

Gandhi je duboko vjerovao u snagu morala pojedinačne osobe. „Čineći u svakom času ono što je mislio da je pravedno, a ne ono što je mislio da je hitno, ili udobno, ili korisno, ili popularno, ili sigurno, ili dojmljivo, Gandhi je odstranjivao sukobe iz svoje osobe i time stjecao moć da ustraje u strpljivim i miroljubivim priporimima s onima za koje je smatrao da krivo rade. On je riječi i ideje ozbiljno shvaćao, i osjećao je da mora živjeti prema moralnim propisima koje je prihvatio... On je propovijedao ono što je sam provodio“ (str. 51).

Polazeći od takvog shvaćanja, i Pokret doseljenika, na čelo kojega se stavio Gandhi, kretao se samo i isključivo u okvirima zahtjeva za manjim reformama i sitnim poboljšanjima putem dobro organiziranih akcija pasivnog otpora i nenasilja, ne dovodeći u pitanje izmjenu vladajućeg sistema eksploatacije i rasnonacionalne diskriminacije.

Nakon dvadeset godina Gandhi je napustio Južnu Afriku i 1914. godine vratio se u Indiju. Tom izuzetnom i povijesnom razdoblju Gandhijeve života i djelovanja, od 1915. do 1946. godine, kojim izbija u centar političkih zbivanja na indijskom potkontinentu, Fischer posvećuje drugi dio knjige (str. 63-157).

2 „Satyagraha“ se prevodi kao „duševna snaga“; satya znači istina, jednako vrijedna kao ljubav, a obje su svojstva duše; agraha znači čistoća ili snaga.

Prvi svjetski rat unio je izvjesne promjene u stavove kolonijalne vlasti, koja je pokazala spremnost da Indiji dade određen stupanj samouprave, odnosno status dominiona u okviru britanskog carstva. Velika Britanija je računala da će u zamjenu za to dobiti pomoć Indije u ljudstvu i financijskim sredstvima koja joj je bila potrebna za uspješno okončanje rata u Evropi.

Međutim, kraj rata i prve poslijeratne godine označile su ne samo teško razočaranje za sve slojeve naroda nego i golemo nepovjerenje prema kolonijalnoj upravi, koja nije izvršila data obećanja. U takvim okolnostima Gandhi dolazi na čelo narodnog pokreta i sve svoje težnje, akcije i napore usmjerava prema postizanju samouprave, nacionalne nezavisnosti i slobode. Gandhijeve ideje o indijskoj nezavisnosti pojavile su se već 1909. godine u njegovoj prvoj knjizi *Hind Swaraj (Indijska samouprava)*, a one će i poslije mnogo godina ostati njegov credo. Dvadesetih godina stoljeća Kongres i Gandhi smatrali su da se problem Indije može riješiti u okviru britanskog Imperija. Takav stav proizlazi i iz Statuta Kongresne stranke koji je Gandhi napisao na zahtjev ove organizacije za njezino godišnje zasjedanje u Nagpuru 1920. godine. U Statutu je istaknuto da je krajnji cilj Kongresne organizacije: „ostvarenje samouprave u okvirima britanskog carstva ako je to moguće, ali i izvan tih okvira ako to bude potrebno”. Skupština Kongresa u Nagpuru 1920. godine glasala je protiv suradnje s Britancima i pokazala spremnost za razvijanje suradnje i prijateljstva između Hindusa i muslimana za koje je Gandhi tvrdio da su od sudbinske važnosti i da nema važnijeg i hitnijeg problema od toga. Već tada je Gandhi uočio da će odnosi između Hindusa i muslimana odrediti budućnost Indije.

Godinu dana kasnije (1921) Izvršni komitet Kongresa u Delhiju prihvatio je rezoluciju u korist nenasilne kampanje građanske neposlušnosti, a odbačena je „nedodirljivost”, čime je izvršen značajan korak prema slabljenju kastinskog sistema. Odluke u Nagpuru i Delhiju imale su dalekosežno značenje za kasniji tok zbivanja, jer su u prvi plan stavile osnovne unutrašnje probleme tadašnjeg indijskog društva, za rješavanje kojih će se Gandhi zalagati sve do tragične pogibije 1948. godine.

Gandhi je polazio od shvaćanja da razvijanje povjerenja i suradnje između Hindusa i muslimana, parija i drugih grupacija u heterogenom indijskom društvu predstavlja temelj zajedništva i osnovni preduvjet za mir i stabilnost u slobodi i nezavisnosti zemlje. „Gandhi je gledao preko nacionalne slobode na socijalno oslobođenje” (str. 65). Smatrao je da bi nacionalna nezavisnost

mogla izgubiti pravi smisao ukoliko unutrašnji odnosi, koji su se u to vrijeme sve više zaoštravali, ne bi bili regulirani na demokratski način. I u dramatičnim trenucima kad je došlo do podjele na dvije države, Pakistan i Indiju, Gandhi je isticao da „svijet treba sklad, a ne nove nesloge”, ujedinjenje Indije, a ne razdiobu (str. 85).

Gandhijevo učenje o nenasilju i primjeni nenasilnih metoda i oblika akcije, koje je propovijedao i primjenjivao u toku borbe za nacionalno oslobođenje, a koje u suštini predstavlja negaciju svakog oblika nasilne i direktne akcije, izazivalo je brojne kritike, osobito među lijevo orijentiranim snagama i revolucionarnim anticolonijalnim pokretima, u kojima su prevladavale nasilne metode. Možda izvjesno objašnjenje za primjenu nenasilnih metoda djelovanja može pružiti vrijeme, posebne prilike, specifične okolnosti i odnosi koji su vladali u Indiji u vrijeme njihove pojave i primjene.

Kad je narodni pokret dobio velik zamah, Gandhi je strahovao da nenasilne akcije ne prerastu u nasilje i dovedu do građanskog rata između različitih vjerskih, rasnih, etničkih i jezičnih grupacija. U takvim prilikama, u težnji da smiri revolucionarnu krizu, Gandhi je upućivao Kongresu i narodu javne savjete i pozivao ga „da se okrene sebi” i prihvati rada i vlastitog preodgajanja, kako bi doživio unutrašnji duhovno-moralni preporod.

Gandhi je smatrao svojim životnim zadatkom i najvišim ciljem oslobođenje društva od viševjekovne zaostalosti i netrpeljivosti vjerskih, etničkih, jezičnih i drugih grupa i stvaranje takvih životnih uvjeta za milijune Indijaca u kojima će vladati povjerenje, sloga, suradnja, razumijevanje, nenasilje, ravnopravnost i jedinstvo između svih ljudi i raznih grupa koje vjekovima žive zajedno na indijskom potkontinentu i koje vezuju mnogobrojni interesi. Vjerovao je da bi narodni pokret nadahnut takvim idejama mogao promijeniti unutrašnje odnose i uništiti kolonijalni sistem te otvoriti put prema slobodi i nacionalnom oslobođenju zemlje.

Na velike polemike i kritike kako u Indiji, tako i izvan nje, naišao je Gandhijev odnos prema prodoru suvremene civilizacije, u stvari kapitalizma, za koji se dugo vremena smatralo da je u osnovi negativan, kao i njegovo učenje o rješavanju ekonomsko-socijalnih problema Indije, u kojemu posebno mjesto pripada tzv. „Svadeši” pokretu. „Svadeši” pokret je najčešće shvaćan kao vraćanje indijskog društva, prije svega naroda na selu, „natrag lanu i tkalačkom stanu”, „Za mene”, isticao je Gandhi, „ništa nije važnije u političkom svijetu od kolovrata” (str. 92).

Pokret „Svadeši” imao je cilj da oslobodi narod od eksploatacije i strane dominacije, od

privrede i trgovine kolonijalne vlasti bojkotom stranih tekstilnih proizvođača. U tim nastojanjima uporno se zalagao za domaću, seljačku proizvodnju. Ovo Gandhijevo shvaćanje često je tumačeno kao protivljenje tekovinama moderne znanosti, tehnike i tehnologije. Dajući ocjenu Gandhijeva stava prema Zapadu, Fischer je pisao: „On je bio sušiti hinduizam, ali protiv njegovih deformacija, a u isto vrijeme proizvod i kritičar zapadne civilizacije. Volio je Zapad i opirao se njegovu utjecaju na Indiju; volio je svoju zemlju i žigosao njezine mane. Ideološki, jednom je nogom stajao u individualizmu i nacionalizmu evropskog devetnaestog stoljeća, a drugom u dalekom dobu hindustanske slave i mračnjaštva. Te dvije struje spajale su se u njemu, i on se trudio da tu istu sintezu ostvari u indijskom pokretu za nezavisnost” (str. 64). Poznato je da je Gandhi od utopijskih socijalista uzeo ideju obrane čovjeka pred strojevima i upleo je u korijene hinduizma.

Gandhijevo davanje prednosti pređenju i manufakturi pred tekstilnim tvornicama može se objasniti njegovim strahovanjem da će industrijalizacija dovesti do porasta nezaposlenosti seljaka i radnika i time povećati siromašenje Indije. Gandhi je mnogo puta isticao u svojim govorima i člancima da nije protivnik Zapada, ali da je nesklon tome da ga ropski oponaša. On nije bio protivnik industrije, kao što se često ističe, ali je prije i više nego većina drugih uočio opasnost da strojevi mogu od čovjeka učiniti roba, umjesto da dovedu do njegovog oslobođenja. „Ja prigovaram ludilu za strojem, a ne stroju. Stroj ne bi smio težiti prema odumiranju čovjekovih udova” (str. 96). Zato nemaju osnova shvaćanja da je Gandhi zastupao povratak u predindustrijsko društvo. On je težio da Indija postane napredna zemlja uz pomoć zapadne tehnologije, „ali ne uz cijenu čovjeka kao ljudskog bića u tjelesnom i duševnom smislu” (str. 96). Ovakvo shvaćanje našlo je izraza i u njegovoj viziji idealnog indijskog sela kao samoupravne zajednice slobodnih ljudi u kojoj ljudi proizvode pomoću tradicionalnih sredstava ali i uz pomoć zapadne tehnologije kad ona pomaže ljudima. Gandhi je tehnički progres i materijalni napredak prosuđivao prema „njegovim moralnim i duhovnim učincima u ljudskom biću” (str. 96).

Pobjeda i tragedija naslov je trećeg dijela knjige a obuhvaća razdoblje od 24. ožujka 1946. do 30. siječnja 1948. godine (str. 161-195).

U tom dijelu knjige Fischer daje vrlo uvjerljivo presjek dramatičnih zbivanja koja su potresala Indiju u vrijeme kad se počeo nazirati kraj kolonijalne vladavine i nacionalno oslobođenje Indije. U tim kritičnim trenucima među članovima Kongresne organizacije sve je više dolazila do izražaja borba oko utjecaja u novoj

budućoj vlasti, dok je istovremeno vodstvo Muslimanske lige bilo zaokupljeno podjelom potkontinenta odbijajući svaku mogućnost sporazuma. Zatrovanu političku situaciju pratili su krvavi sukobi i masovni masakri velikih razmjera i zapanjujuća nasilja zbog teško provedive pravde podjele zemlje. Gandhijevo životno zalaganje da Hindusi i muslimani treba da nauče živjeti zajedno u miru i prijateljstvu bilo je razoreno najsudbonosnijim događajem u modernoj povijesti Indije: podjelom zemlje u dvije posebne države – Indiju i Pakistan, odlukom na koju Gandhi nikad nije pristao. Čak i oni koji su prihvatili ovu podjelu nisu mogli predvidjeti strahote što će ih izazvati razdioba zemlje. „Podjela Indije prouzročila je smrt stotina Indijaca i seobu petnaest milijuna ljudi koji su postali izbjeglice”, rekao je premijer Nehru 16. listopada 1949. godine u New Yorku. „Ona je izazvala rat u Kashmiru, strahovite ekonomske gubitke u svim krajevima indijskog potkontinenta i neprekidno religiozno-nacionalističko ogorčenje s katastrofalnim učincima i potencijalima. Nevažno je da li je Gandhi slutio te grozne posljedice ili nije; on je osuđivao i odbacivao podjelu ne zbog njezinih mogućih rezultata nego zbog njezine zle suštine”, nastavio je svoje izlaganje Nehru (str. 177). Unatoč svim svojim nastojanjima i životnoj misiji, Gandhi nije uspio spriječiti podjelu Indije jer su vjerske suprotnosti nadjačale nacionalne veze.

Knjiga Louisa Fischera vrlo slojevito, uvjerljivo, objektivno i znanstveno analizira značajne društvene i političke procese, burne događaje i probleme koji su oblikovali noviju povijest indijskog potkontinenta a u čijem se fokusu nalazi impozantna ličnost goleme snage uma i velikih ideja – Mahatma Gandhi.

Autor ukazuje na sve slabosti nacionalnog pokreta, na promašaje Gandhijeva učenja i djelovanja kao i na uspjehe njegovih ideja, na njegovo značenje i ulogu u suvremenoj povijesti indijskog potkontinenta, posebno u naporima da Indija ostvari unutrašnji društveni preobražaj i nacionalnu nezavisnost.

On ukazuje na konkretan doprinos Gandhija pokretu povezivanja i organiziranja milijuna ljudi širom Indije s Kongresom, prateći slijed zbivanja i mukotrpni Gandhijevih napora da pokrene masu i stvori uvjete za prerastanje kongresnog pokreta u sveopći narodni pokret indijskog potkontinenta. U tom kontekstu autor ukazuje na ulogu Gandhija u uključivanju milijunskih masa „nedodirljivih” u indijsko društvo, i to u vrijeme još vrlo dubokih društvenih i vjerskih predrasuda.

Posebnu vrijednost i autentičnost knjizi daju osobni susreti autora s Gandhijem (1942. i 1946), kao i njegovi kontakti s drugim istaknutim političkim ličnostima u periodu formiranja današnje

Indije. Tako je Fischer imao mogućnost da se u analizi ove veoma kompleksne društvene i političke realnosti koristi neposrednim iskustvima i zapažanjima, što je znatno pridonijelo temeljivosti, kritičnosti i svježini proučavane problematike i zanimljivosti knjige kao vrlo tečnog i relevantnog publicističkog štiva.

U knjizi se mogu zapaziti i neka slabije obradena pitanja. Na primjer, izostalo je temeljitije objašnjenje Gandhijevog stava prema Sovjetskom Savezu i komunizmu kao i razmatranje utjecaja kolonijalne vlasti na podjelu unutar indijskog potkontinenta.

Međutim, to niukoliko ne umanjuje vrijednost ove veoma vrijedne i zanimljive knjige.

Štefica Deren-Antoljak

Recenzija

UDK 342(497.1):355.02

Borislav Sikimić:

Odbrana u ustavnom sistemu SFRJ

VIZ, Beograd 1985.

Problemi rata i vojske, revolucije i njene obrane imaju za marksizam značajnu ulogu: ne samo kao teorijsko pitanje o tome kakvu je ulogu imala vojska u povijesti, nego još više kao problem revolucije – rat kao sredstvo da se ostvari revolucija, vojska kao snaga za očuvanje postvarene revolucije, ili, drukčije rečeno, revolucionarni rat i revolucionarna vojska.

Vojska je jedan od bitnih činilaca svih dosad poznatih društvenih sistema i nosi u sebi bitna obilježja svakog društva. Temeljna je marksistička analiza vojske upravo zbog toga sastavni dio marksizma uopće. Knjiga B. Sikimića bavi se upravo tom tematikom. Otuda i njezino veliko značenje. To posebno važi za jugoslavensku politološku misao, koja se tek zadnjih godina intenzivnije posvetila vojnom promišljanju, tj. analizi teorije i prakse obrane socijalističke revolucije od unutarnjeg ili vanjskog ugrožavanja. Autorova je intencija specifična. On želi da putem pomnog proučavanja Ustava SFRJ pronikne u jugoslavensku praksu obrambeno-zaštitnog sistema, neprestano se pitajući predstavlja li on postvarenje marksističke ideje o naoružanom narodu i u NOR-u utvrđenog

pravca razvoja društva. Valja odmah reći da je odgovor pozitivan. Sikimić nas uvjerava da su svi dosadašnji oblici obrane, pa i oni vezani za period državnog etatizma, rezultat pravilnog shvaćanja naoružanog naroda, pri čemu je različita obrambena praksa posljedica njezine stupnjevitosti (ali pravilne) primjene – a što sve ovisi o načinu ostvarivanja diktature proletarijata (posredno ili neposredno). Otuda proizlazi da se oslanjanje u obrani na isključivo regularnu armiju u periodu državnog etatizma uklapa u postvarenje ideje o naoružanom narodu, budući da ta armija služi samo za očuvanje novouspostavljenog sistema koji je od interesa radnih masa, naroda i narodnosti. U stvari, za Sikimića Jugoslavenska armija predstavlja primjereni oblik naoružanog naroda, ili, drukčije rečeno, ima sadržaj naoružanog naroda.

Navedenom autorovom razmišljanju u okviru utvrđivanja uzajamnog odnosa naoružanog naroda i stajaće vojske ne bi se imalo mnogo dodati. Ipak treba napomenuti da Sikimić u toku cijelog rada nedovoljno uočava da područstvljavanje obrane (bez nje nema ni naoružanog naroda) nužno nosi u sebi eliminaciju vlasti od strane državnih organa, jer se samo u tom slučaju može govoriti o područstvljavanju. A to pak znači da JNA kao najdržavniji dio državne strukture, iako nosi u sebi mnoge elemente našeg samoupravnog sistema, nije naoružani narod i ne može se svesti na njega jer u krajnjem slučaju one kao takve treba da odumru.

Uz kratak predgovor Pavla Nikolića i uvodne napomene autora knjige, tematika je grupirana u pet osnovnih cjelina. U prvom dijelu *Osnovi teorije socijalističkog društva* (str. 13–53) autor sustavno izlaže osnovne stavove klasika marksizma Marksa, Engelsa i Lenjina, zatim reformističke i revizionističke struje socijaldemokracije – Bernštajna i Kautskog, te Staljinu i Mao Cedunga o vojnom i obrambenom organiziranju radničke klase. Ukazivanje na osnovne stavove u ovako koncipiranom radu ima smisla utoliko ukoliko oni imaju svoje utemeljenje u postojećim društveno-političkim sistemima. A Sikimić je upravo to imao na umu. Naime, obrambena praksa kapitalističkih društava našla je svoje izvorište, pored ostalog, i u idejama reformističke i revizionističke socijaldemokracije, čiji istaknuti predstavnici za vrijeme prvog svjetskog rata i po njegovu završetku ulaze u vlade. Obrambena praksa socijalističkih društava s obilježjem birokratskog etatizma ima utemeljenje u Staljinovoj vulgarizaciji marksističke teorije. I najposlije, obrana socijalističkih društava neposredne demokracije zasnovana je na primjeni izvorne ideje klasika marksizma o organizaciji radničke klase i svih radnih masa.

Opredjeljujući se za ovo treće rješenje, autor putem racionaliziranja poznatih odrednica o naoružanom narodu daje svoju definiciju. Za njega je naoružani narod "... tip oružane, odnosno obrambene organizacije u kojima se radnička klasa, u savezu sa radnim slojevima, pod rukovodstvom avangarde u socijalističkoj revoluciji, konstituiru u oružanu, odnosno obrambenu silu nakon osvajanja vlasti."

U drugom dijelu *Obrana u uporednim ustavnim sistemima* (str. 53-81) u fokusu analize su ustavna rješenja obrane kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Razradom ustava autor zaključuje da sadržaj ustavnih odredbi o obrani čine: prava i dužnosti građana prema obrani; status, ovlaštenje i međusobni odnos državnih organa u obrani; mjesto i uloga obrane u političkom sistemu; uloga (funkcija) obrane; odlučivanje o ratu i miru i stav prema kolektivnoj sigurnosti - u okviru OUN i u regionalnim savezima.

Prikazujući i vrednujući sadržaj ustavnih rješenja o obrani autor ukazuje na političke uvjete u kojima su se ona stvarala. Generalno zapažanje bilo bi da je u kapitalističkim društvima, u kojima je obrana proklamirana ne kao pravo, nego kao dužnost i obaveza i u kojima izvršni organi, kao osamostaljena tijela parlamenta, stvarno iako ne i formalno, imaju dominantnu ulogu u obrani, obrana otuđena od građanina (političko biće) i čovjeka (ljudsko biće).

Što se tiče socijalističkih zemalja, generalno uzevši, ustavima je proklamirano da je vojna obaveza opća, da je obrana ne samo dužnost već pravo i čast, da obrana ima svoju vanjsku i unutarnju funkciju (osim u SSSR-u), da je obrana prvenstveno državna funkcija, tj. u isključivoj nadležnosti najviših organa državne vlasti. Što se Sovjetskog Saveza tiče, autor ukazuje na neprihvatljivost rješenja posljednjeg Ustava iz 1977. god. po kojim Crvena armija ima isključivo vanjsku ulogu. Unutarnja uloga navodno je nestala jer je nestalo unutarnjeg klasnog sukoba, pa sadašnja država nije više diktatura proletarijata, već općenarodna država - država svih.

U trećem poglavlju *Stvaranje i izgradnja općenarodne obrane u periodu oružane faze socijalističke revolucije u Jugoslaviji* (str. 81-105) autor istražuje društveno-povijesne začetke općenarodne obrane, te nastajanje i razvoj oružanih snaga u NOR-u. To je potrebno s obzirom na to da su svi naši ustavi u organizaciji obrane polazili od iskustava iz NOR-a. Sikimić, kao i mnogi drugi autori prije njega, ukazuje na rukovodeću i avangardnu ulogu KPJ i originalnost revolucije i oslobodilačke borbe, s time da

posebno ističe razvoj oružanih snaga tražeći u njima već tada dvije komponente: unutarnju (borba protiv domaće buržoazije i učvršćenje nove vlasti na slobodnom teritoriju) i vanjsku (borba protiv agresora). Pritom više ističe unutarnju komponentu. Mišljenja smo da tu nije potpuno u pravu, ili bar ne za prvu fazu NOR-a. Dobro je znano da je dominantan cilj koji je stavila preda se KPJ bio oslobodenje zemlje od okupatora - inače kako shvatiti pregovore sa Dražom Mihailovićem i permanentno isticanje stvaranja široke antifašističke fronte u koju trebaju ući svi bez obzira na svoju političku obojenost. Dodali bismo još i to da je upravo u tom momentu sadržana veličina KPJ, koja je kao i sve druge partije željela da dođe na vlast, ali je to pitanje trenutačno ostavila po strani smatrajući da će svojom ispravnom politikom u toku rata po njegovu završetku izjašnjavanjem naroda (kojeg se nikada nije otrekla) o političkom uređenju zemlje zadobiti njegovo povjerenje.

Otuda su novostvorene oružane snage isprva imale težišnu vanjsku ulogu. No, kad pregovori sa D. Mahailovićem propadnu i kada predstavnici ostalih partija odbijaju da se aktivno uključe u oružanu borbu, dolazi i do jačeg zaokreta KPJ u pogledu provođenja revolucije, što nužno mijenja i ulogu oružanih snaga koje ovim momentom dobivaju i izrazitu unutarnju funkciju.

Zanimljivo je kako Sikimić dolazi do spoznaje o unutarnjoj ulozi oružanih snaga. Ističući originalnost naše revolucije, on je djelomično komparira s oktobarskom revolucijom, ističući da glavna razlika dolazi od različitog mjesta izvođenja oružane borbe. U Rusiji to je grad, u Jugoslaviji izvangradsko područje. Jasno je da je to upravo tako, no problematično je kako se do takve spoznaje došlo. Sikimić smatra da u Jugoslaviji nije postojala revolucionarna situacija u onom obliku kao što je postojala u Rusiji. Razlika je u tome što je u Rusiji buržoazija koja je tek zasljeala na prijesto bila vrlo slaba te s tim i zrela za brzu kapitulaciju. Suprotno tome, u Jugoslaviji buržoazija je bila jaka, i to ne zbog vlastite snage već zbog pomoći okupatorskih oružanih snaga. Otuda i proizlazi razlika u mjestu ostvarivanja oružane borbe.

Očigledno je da autor i ovdje više ističe značenje revolucije nego borbe za oslobodenje zemlje. Smatramo da se oružana borba nije vodila pretežno u izvangradskim područjima zbog snage domaće buržoazije, već zbog moći fašističkih okupatorskih snaga kojima je domaća buržoazija bila samo privjesak, a ne obrtno, kako bi se moglo pomisliti. To kažemo stoga što smatramo da je težište oružane borbe u početnoj fazi rata bilo na oslobodenju od vanjskog neprijatelja. U tom smislu komparacija naše i oktobarske revolucije malo je prihvatljiva.

Pa ako bismo i prihvatili da je kod nas odmah bilo težište na provođenju revolucije, tada bi orijentacija na izvangradska područja bila više rezultat malobrojnosti radništva, a ne toliko snage agresora. U Rusiji je to bilo obrnuto: radništvo je bilo zbog ubrzane industrijalizacije vrlo brojno i koncentrirano u nekoliko velikih gradova. Ne treba zaboraviti ni to da je jedno vrijeme partija boljševika negativno vrednovala seljaštvo, što je također uvjetovalo da se revolucija odvijala prvo u gradovima.

U četvrtom dijelu *Obrana u ustavnom sistemu revolucionarnog etatizma* (str. 105-115) autor polazeći od osnovnih marksističkih stavova ukazuje na nužnost etatizacije tek provedene socijalističke revolucije. On na originalan način ukazuje na privremenu potrebu podržavanja svih funkcija u društvu budući da je radnička klasa još nedovoljno sposobna da sama preuzme te funkcije. Jasno, to se očituje i u sferi obrane u kojoj se ukida teritorijalna komponenta, a zadržava stalna vojska. Isto tako Sikimić uvjerljivo tumači da je, iako Ustav iz 1946. god. proklamira da je obrana zemlje dužnost i čast ali ne i pravo, tako zasnovana obrana ipak zasnovana na narodu. Ona je u narodu, ali ne na neposredan već posredan način. Otuda je riječ o revolucionarnom a ne o birokratskom etatizmu.

U petom, završnom poglavlju *Obrana u ustavnom sistemu socijalističkog samoupravljanja* (str. 117-243) Sikimić detaljno i suvereno proučava ustavna rješenja obrane današnje Jugoslavije. Za Sikimića je nesumnjivo da je dominantna ideja o obrani, koja se ostvarila u praksi, ideja podruživanja koja je neodvojiva od marksističke koncepcije prelaznog perioda. Podruživanje je rezultat razvoja socijalističkih proizvodnih odnosa - pri čemu je uvjetovanost obostrana. Naime, svako odstupanje od podruživanja obrane dovelo bi u pitanje razvoj samoupravnih proizvodnih odnosa i samoupravnog sistema u cjelini.

Mi bismo ovdje istakli da je proces podruživanja obrane sadržavao i mnoge proturječnosti i razvijao se zavisno od njihovog savladavanja i prevazilaženja. Stoga proces podruživanja obrane u našem političkom i ustavnom sistemu nije bio ravnomjeran, ali je bio kontinuiran. Neravnomjernost se očitovala ne samo u promjeni elemenata sistema obrane već i u pojmovnom određenju obrane, pa čak i u promjeni osnovnih ustavnih principa o obrani.

Pojmovno određenje obrane prate mnoge teškoće. Obranu Jugoslavije karakterizira dinamičan razvoj, i utoliko jedna čvrsta definicija ne bi mogla obuhvatiti sve aspekte obrane. Vjerojatno je i to razlog za veliku diskrepanciju među danas poznatim nam odrednicama. Ne-

ujednačenost je čak prisutna i u Ustavu iz 1974. god. u kojem se istovremeno upotrebljavaju pojmovi narodne obrane i općenarodne obrane.

Sikimićevo viđenje problema je izuzetno zanimljivo; on daje gotovo potpuno novo tumačenje. Smatra da je neodrživa istovremena upotreba pojmova općenarodna obrana i narodna obrana, a mnogi upravo to rade držeći ih sinonimima. Prevelika je razlika među njima za sinonimsku upotrebu. Treba se odlučiti za jedan. Sikimić se opredijelio za pojam narodna obrana. Termin narodna obrana ustavno je stariji (vremenski) i njime se iskazuje bit obrane. Kasnijom istovremenom upotrebom i pojma općenarodne obrane ne izražava se preciznije sadržaj i oblik obrane u našem ustavnom sistemu. S tom razlikom, što sad postoji opasnost da se obrana prikaže kao univerzalna, izvanklasna, tj. kao općedruštvena funkcija društva. Mislimo, iako sam autor ne govori o tome, da se opredijelo za pojam narodna obrana vrednujući ne samo neprihvatljivo izvanklasno isticanje obrane u kapitalističkim zemljama već tome slično tumačenje obrane u „općenarodnoj državi” u Sovjetskom Savezu, gdje Crvena armija danas ima po Ustavu isključivo vanjsku funkciju.

I prilikom utvrđivanja osnovnih ustavnih principa obrane zemlje autor se ne zadovoljava samo pukim tumačenjem principa, već ih nastoji znanstveno izvesti, uglavnom podržavati, ali ponegdje i kritizirati. Tako, npr., primjećuje da se pravo na obranu zemlje i dalje vezuje za građanina (političko biće), a ne za „čovjeka i građanina”, odnosno za „radne ljude i građane”.

S obzirom na to da obrana zahtijeva visok stupanj organiziranosti i pripremljenosti, neophodno je da se institucionalizira kao sistem. Polazeći od tog zahtjeva, a tretirajući sistem i kao teorijsku kategoriju i kao realnost, Sikimić daje neke značajne karakteristike sistema narodne obrane kao što su: visok stupanj podruživosti i jedinstva sistema obrane, njegova usuglašenost s društvenom strukturom, prevladavajuća uloga izvandržavnih subjekata u vojnoj i obrambenoj funkciji, značajna uloga društveno-političkih organizacija kao nezamjenljivih subjekata sistema obrane, usmjerenost obrambenog sistema isključivo na obranu zemlje, određenje oružanih snaga kao najvažnijih činilaca vojne moći sistema i slično.

Sama interpretacija karakteristika sistema narodne obrane zanimljiva je čak i onda kada je manje kritičkih opažanja na postojeću razliku između ustavnih postulata i prakse. Jedno od zanimljivijih pitanja u ovom dijelu je: kome u Jugoslaviji kao federalnoj jedinici pripada suverenitet - federaciji, ili federalnim jedinicama? Na osnovi analize Kardeljevih stavova, Sikimić zaključuje da je on uvjetno podijeljen na „unu-

tarnji", koji pripada federalnim jedinicama, i „vanjski", koji pripada federaciji. Isto je tako zanimljivo i stajalište koje Sikimić zauzima pri vrednovanju uloge SK u oblasti obrane. Bez rezerve podržava tumačenje da SK ima ne samo idejno-političku već i rukovođuću ulogu u domeni obrane. Mislimo da takav stav koji se je u praksi na osnovi partijskih dokumenata institucionalizirao formiranjem komiteta za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu – kao operativno-političkih organa putem kojih SKJ neposredno osigurava svoju ulogu u društvu – ne treba bezuvjetno podržati, jer je praksa pokazala da se ti komiteti često u krivo vrijeme angažiraju, i to uglavnom suprotstavljanjem radnicima prilikom obustava rada.

Sumarno se može reći da je Sikimiću uspelo analizirati ustavna određenja o obrani zemlje i jasno ukazati na njihova izvorišta. No, ne uspijeva mu da svoje pomalo pragmatično mišljenje dovede u sklad sa stvarnošću. Naime, on sistem obrane promatra kao jednu gotovo potpuno pravilno izgrađenu kategoriju koju karakterizira visok stupanj područnosti. Takvo određenje proizlazi zbog promatranja sistema samo kroz raširenost – kvantitet pojedinih elemenata koji nam pokazuju da se radi o njegovu područstvu, a ne i kroz praksu, odnosno kvalitet. Time Sikimić ispušta iz vida da se proces područstvljavanja obrane ne može ostvariti samo kvalitetnim teorijskim (ustavnim) rješenjima, jer područstvljavanje prije svega znači stvarno svakodnevno aktiviranje subjekata društva na osnovi samoupravne svijesti i dobrovoljnosti. Zakonska rješenja su samo zakonska rješenja, pa ma koliko ona bila dobra. Praksa je stvarnost.

Ilija Prijić

Recenzija

UDK 355.02 : 343.45

Pukovnik dr Mladen Kovačević:

Tajna narodne odbrane i njena zaštita u SFRJ

(drugo izdanje)

NIO „Poslovna politika", Beograd

Nakon pet godina od prvog izdanja izišlo je u izdanju NIO Poslovna politika, Beograd drugo

izdanje studije *Tajna narodne odbrane i njena zaštita u SFRJ*. Samim tim što je prvo izdanje naprosto „planulo" pokazalo se koliko je širok krug korisnika ove studije. Aktualnost razmatranih pitanja iz doktrinarnog, zakonodavnog i praktičnog pristupa utvrđivanju tajne i njenog provođenja u obrambeno-zaštitnom sistemu čini ovu studiju posebno interesantnom za OUR-e, mjesne zajednice, društveno-političke zajednice i za studente studija općenarodne obrane i društvene samozaštite.

U vremenu od prvog izdanja studije došlo je do donošenja novih propisa među kojima su: Savezni zakon o općenarodnoj obrani, republički zakoni o općenarodnoj obrani te zakoni o osnovama društvene samozaštite. Autor je njihovom analizom i ugradnjom pojedinih propisa u drugo izdanje studije pridonio aktualnosti i trajnijoj vrijednosti ove publikacije.

Studija je koncipirana od dva dijela, zaključka i bogate literature koja tretira problematiku tajne.

U prvom dijelu studije autor razmatra brojna pitanja iz područja doktrinarnog, zakonodavnog i praktičnog aspekta utvrđivanja tajne obrane, vezujući razmatranja za činjenicu da njena zaštita postaje sve šira, složenija te svakodnevno prisutna u društvenom i političkom životu ljudi.

U poglavlju „Utvrđivanje tajnih podataka odbrane" analizira brojna pitanja s doktrinarnog i zakonodavnog stajališta.

Polazi od činjenice da zaštita tajne postaje sve složenija i šira zbog mogućnosti otkrivanja i pristupa podacima u djelatnosti suvremenih obavještajnih sistema.

Složenost problematike zaštite dovodi u vezu s otvorenošću i složenošću sistema općenarodne obrane i sistema društvene samozaštite, njihovim područstvljavanjem i tendencijom da se što veći broj subjekata u sistemu socijalističkog samoupravljanja njime bavi. To neminovno dovodi do povećane socijalizacije funkcije zaštite, što uslođava pitanja zaštite.

Vršeći analizu brojnih istraživanja problema tajne, kod nas i u svijetu, osvrt se na glavne teorije tajnosti, zaključujući da je to još uvijek nedovoljno riješeno teorijsko pitanje. Opredjeljuje se da bi definicija tajne obrane u našem obrambeno-zaštitnom sistemu trebala sadržavati sve dosadašnje vrste tajni od interesa za sigurnost i obranu socijalističkog samoupravnog društva.

Analizirajući zakonodavni i praktički pristup tajni obrane, autor uspoređuje naša i strana rješenja, pri čemu ističe koliko značenje društvo pridaje tom području. Navodeći brojne zakone i zakonske odredbe koji reguliraju ovu problematiku, autor naglašava koliko je bogata praksa i teorija koja mora pratiti ovu vrlo razvijenu praksu u našem socijalističkom samoupravnom

sistemu. Istovremeno ističe potrebu daljnje teorijskog i praktičnog usavršavanja ovog dijela ostvarivanja obrane i zaštite.

Posebna vrijednost je u vrlo realnom i objektivnom određenju mjesta i uloge tajne u obrambeno-zaštitnom sistemu. Protivnik je svakog fetišiziranja tajne, jer ono ne dovodi do ostvarenja postavljenih ciljeva društva u obrani i zaštiti.

U poglavlju „Zaštita tajnih podataka odbrane“ autor svestrano istražuje široku problematiku zaštite tajnih podataka u sistemu općenarodne obrane i društvene samozaštite. U radu se posebno bavi pitanjima organizacije zaštite tajnih podataka narodne obrane kao oblika ostvarivanja samoupravnih prava i obaveza radnih ljudi i građana.

Analizira provođenje mjera zaštite u miru, izvanrednim prilikama, neposrednoj ratnoj opasnosti i ratu. Stavljajući radne ljude i građane na prvo mjesto u ukupnom razmatranju, autor ukazuje na nove uvjete i društvene potrebe pristupu zaštiti u procesu podruštvljavanja obrambeno-zaštitne funkcije društva. Naglašava zakonitost da karakteristike sistema zaštite tajnosti obrane određuje ne samo struktura društva nego i koncepcija obrane.

Brojnim ilustracijama načina ostvarivanja zaštite u NOR-u, i ratovima vodenim poslije drugog svjetskog rata autor uspijeva na vrlo plastičan način prikazati društvenu uvjetovanost organiziranja i provođenja zaštite tajne obrane.

Na vrlo popularan i jednostavan način određuje mjesto i ulogu u zaštiti tajnih podataka subjekata općenarodne obrane. Sama činjenica da su svi društveni subjekti istovremeno i subjekti općenarodne obrane i društvene samozaštite upozorava na potrebu širokog osposobljavanja svih činilaca društva za aktivno sudjelovanje u poslovima i zadacima organiziranja i provođenja zaštite tajne obrane.

Ta nužna integracija ove funkcije u svakodnevne poslove i zadatke radnih ljudi i građana zahtijeva potpunu koordinaciju ovih zadataka u svim društvenim asocijacijama.

Mjerama zaštite tajnih podataka narodne obrane posvećuje najveći dio studije (94 stranice). Uočava da u teoriji i praksi nema potpuno definirane sistematizacije mjera zaštite tajne, jer su moguće podjele prema različitim polaznim osnovama (objekti koji se štite, snage koje se angažiraju, metode prikupljanja podataka i sl.). Prihvata podjelu mjera zaštite tajne obrane na preventivno-sigurnosne i represivne mjere zaštite, koje u ovom radu uzima uvjetno.

U obradi svakog od brojnih pitanja problematiku ilustrira životnim primjerima koji čitaocu pomažu da potpunije shvati značenje provođenja zaštite u poslovima i zadacima koje obavlja. Istovremeno upućuje na sve važnije izvore u našem zakonodavnom sistemu i teoriji koja tu problematiku razrađuje.

Analizirajući odavanje tajni kao disciplinski prekršaj, dolazi do zaključka da se ne prate pokazatelji disciplinskih odgovornosti u udruženom radu koje su poduzimane po osnovi odavanja tajni. Otuda izvodi i načelni zaključak da je sistem disciplinske i prekršajne odgovornosti uglavnom dovoljan da održava disciplinu u očuvanju tajni u njihovim blažim oblicima.

U cjelokupnom razmatranju problematike poduzimanja mjera zaštite tajnih podataka narodne obrane nastoji, a i uspijeva, dovesti čitaoca u situaciju da uvidi svoje mjesto i ulogu u izvršavanju ove društvene funkcije u sklopu svakodnevnih aktivnosti u procesu socijalističkog samoupravljanja.

U zaključnom razmatranju autor naglašava da odnos subjekata obrane prema ciljevima zaštite uvjetuje organizaciju zaštite tajnosti obrane.

U sistemu socijalističkog samoupravljanja se javlja novi kvalitet pa su nužni i novi kriteriji po kojima bi se utvrđivala tajna obrane. Po njemu nazivi „državna“, „vojna“ ili „službena“ tajna ne odgovaraju u potpunosti našem obrambeno-zaštitnom sistemu, pa se zalaže za takvu formulaciju tajne narodne obrane koja bi omogućavala subjektima obrane i zaštite određenje sadržaja u svakom konkretnom slučaju.

Time bi značenje problematike zaštite tajne obrane dobilo novi, viši kvalitet, primjereniji socijalističkom samoupravljanju.

U izradi rada autor je koristio bogatu stručnu literaturu koju je sistematizirao i priložio na kraju studije.

U temeljitoj analizi autor ukazuje na nedorečenosti i potrebe za novim pristupom kako u teorijskom tako i u praktičnom razrješavanju ove problematike.

Brzi procesi podruštvljavanja obrane i zaštite i ustanovljenje novih pristupa ostvarivanju sistema potvrđuju ispravnost pristupa tajni obrane dr. Kovačevića.

Izborom literature koja obuhvaća više od 150 djela domaćih i stranih autora pisac ove instruktivne studije omogućuje čitaocima da se i šire informiraju o problemu.

Mr Marko Bešker

Godišnja skupština politologa – puno zvanih, malo odazvanih

Ni ova Skupština politologa, uza sva nastojanja Izvršnog odbora (poslano je stotinjak poziva, objavljena informacija u dnevnom tisku, a bilo je i dosta usmenih kontakata), nije bila posebno posjećena. Svega tridesetak politologa okupilo se 20. studenog 1986. u Društvenom domu SSRNH Zagreb na Kaptolu (dakle, u strogom središtu grada) da sasluša i usvoji izvještaj o dvoipogodišnjem radu organa Društva, da im razrješnicu i izabere nove. Istog i narednog dana prije podne bio je upriličen znanstveni kolokvij o temi: „Ustavi Jugoslavije 1946–1986“, koji je okupio tek nešto malo više zainteresiranih.

Novi predsjednik Politološkog društva SR Hrvatske je dr Zdravko Tomac, a za tajnika ponovno je izabrana Višnja Stopar-Poljančić. Ostali članovi Izvršnog odbora su: Ante Barišić, Nikša Bjelajac, Igor Gobin, Dragan Lalović, Josip Österreicher, dr Ante Pažanin, dr Inge Perko-Šeparović, Dag Strpić i Vladimir Šobat. Odbor samoupravne kontrole čine Vlasta Ilišin, Branka Radman i dr Gordana Vlačić, a Komisija za ONO i DSZ ostala je u sastavu dr Tomislav Jantol, dr Žarko Puhovski i dr Radovan Vukadinović.

Izvještaj Izvršnog odbora i Odbora samoupravne kontrole odnosio se na razdoblje od svibnja 1984. do studenog 1986. koliko je vremena proteklo između dviju skupština i usvojen je bez primjedbi, a rasprava se vodila o mogućim metodama rada Društva i njegovih organa. Bilo je prijedloga da se osnuju pojedine sekcije, na primjer, znanstvena i stručna te sekcija za publiciranje materijala s područja politoloških znanosti i iskustava. Ti su prijedlozi naišli na neodobranja, s protuargumentima da ne bi valjalo ionako mali broj politologa koji su aktivni u Društvu dijeliti na još manje grupe. Konačna odluka ostavljena je novom Izvršnom odboru kao i obaveza da prvom prilikom informira članstvo o svojem stavu.

Kako je Politološko društvo SRH između dviju svojih skupština, a u skladu s postojećim pozitivnim propisima, registrirano kod nadležnih organa kao udruženje građana, usvojen je prijedlog da svi članovi Društva dobiju njegov Statut.

Izbor novog delegata Društva u Gradsku konferenciju Socijalističkog saveza Zagreba također je jedan od zadataka Izvršnog odbora. Mirjana Kasapović, sadašnji naš delegat, zamolila je na Skupštini da bude zbog drugih njezinih obaveza oslobođena ove.

Višnja Stopar-Poljančić

Izvještaj Odbora samoupravne kontrole PDH

U izvještajnom razdoblju, od svibnja 1984. do studenog 1986. raspoloživa financijska sredstva omogućila su da se aktivnosti Politološkog društva Hrvatske realiziraju u skladu s planiranim programom rada. Pri tome valja istaći da se ne radi o velikim sredstvima: iskazano brojkama, u navedenom razdoblju ukupni prihodi PDH iznosili su 2,776.898 dinara, a rashodi 1,134.432 dinara. To praktički znači da se u naredno razdoblje za aktivnosti PDH prenose sredstva u ukupnom iznosu od 1,642.466 dinara, uz napomenu da se taj iznos umanjuje za ostvarene troškove za koje računi još nisu pristigli (cca 400.000 dinara).

Financijska sredstva PDH prihodovana su iz više izvora: SIZ za znanstveni rad, SIZ odgoja i usmjerenog obrazovanja, Republički zavod za tehničku suradnju, Gradska konferencija SSRNH, te članarine, kamate na oročena sredstva, kotizacije i prenesena sredstva iz prethodnog razdoblja. Rashodi PDH prilično su razučeni – sukladno vrstama aktivnosti i zakonskim propisima o financijskom poslovanju udruženja građana – i možemo ukratko konkretizirati da su u pitanju administrativno-manipulativni troškovi, autorski honorari, sufinanciranje znanstvenih i stručnih skupova, međunarodna i unutrašnja suradnja, te sufinanciranje i pretplata članova PDH za časopis „Politička misao“.

Imajući u vidu dosadašnju dinamiku rada i pristizanja sredstava, realno se može očekivati da ni u narednom razdoblju PDH u svom radu ne bi trebalo biti suočeno s preprekama financijske naravi. Dakako, intenziviranje i proširivanje djelatnosti zahtijevat će i osiguranje adekvatnih sredstava. Računajući s tom ambicijom, kao i inflatornim kretanjima i simboličnim iznosom dosadašnjih članarina (500 dinara), na Godišnjoj skupštini PDH odlučeno je da ubuduća godišnja članarina iznosi 2.000 dinara za zaposlene politologe, a za studente politologije ostaje i dalje 100 dinara. Kao i dosad, u članarinu je ukalkulirana pretplata na časopis „Politička misao“.

Vlasta Ilišin